

TR 22-60
J

**'N DEKONSTRUKSIE
VAN
'N TEKS UIT
"DIE ONGEDANSTE DANS"
VAN
BREYTEN BREYTENBACH**

Verhandeling aangebied ter voldoening aan
die vereistes vir die graad
Magister Artium in Afrikaans en Nederlands
aan die Universiteit Rhodes, Grahamstad

deur

Anton Ferreira Vorster

Januarie 1988

SAMEVATTING

In die verhandeling bied die skrywer 'n interpretasie van die gedig "(Taalstryd)" (Lewendood, p.143) deur gebruik te maak van die dekonstruksie-teorie, soos dit veral deur Jacques Derrida ontwikkel is.

Die uitgangspunt is dat die teks nie 'n selfgenoegsame eenheid vorm nie, maar deur die werking van intertekstualiteit in 'n voortdurende, onvoltooibare verhouding met ander tekste verkeer. Intertekstualiteit, soos dit deur onder meer Kristeva omskryf is, betrek nie slegs literêre werke nie, maar ook die werklikheid-as-teks.

In hoofstuk een word hierdie uitgangspunt toegelig met 'n bespreking rondom die titel van die betrokke gedig. Daar word aangetoon dat die titel nie slegs 'n neutrale beskrywing van 'n tydperk uit die Afrikaanse taalgeskiedenis bied nie, maar 'n ideologiese begrip is wat op verskillende maniere geïnterpreteer kan word. Die gedig leen hom dan ook baie duidelik tot 'n interpretasie van die "taalstryd" as 'n stryd wat hom op verskillende gebiede en tydperke binne die Suid-Afrikaanse konteks afspeel.

In hoofstuk twee word die bespreking van die verhouding tussen taal, geskiedenis en ideologie verder gevoer. Daar word aangetoon hoe die "amptelike" taalgeskiedenis 'n eensydige voorstelling van Afrikaans as 'n "Europese" taal verteenwoordig, terwyl die "Afrika"-komponent grootliks geïgnoreer word. Dit is 'n voorstelling wat steun op 'n logosentriese benadering van die verhouding tussen skrif en taal. Breytenbach se poësie is egter, soos die geskrifte van Derrida, 'n "dekonstruksie" van sodanige benadering tot taal. Die "disseminasie" van betekenis in "(Taalstryd)" word onder meer illustreer aan die hand van die intertekstuele verhouding met Breytenbach se "Please don't feed the animals" en Krige se "Lied van die Fascistiese bomwerpers".

Hoofstuk drie plaas "(Taalstryd)" binne die huidige debat om Afrikaner-oorlewing. Daar word aangetoon hoe die Afrikaner-magsbasis deur middel van wetgewing, die Christelik-Nasionale Onderwysstelsel en die skepping van 'n nasionaal-gerigte geskiedenis gevestig en bestendig is. Dié magsbasis bevind hom egter tans in 'n krisis. Daar word aangedui hoe verskillende politieke groeperinge op dié krisis reageer, en in die proses die "(Taalstryd)" voortsit.

ABSTRACT

The thesis provides an interpretation of the poem "(Taalstryd)" (Lewendood, p.143) by employing deconstruction theory, particularly as it has been developed by Jacques Derrida.

The main assumption is that the text is not a self-sufficient entity, but finds itself in a continually changing relationship with other texts, a relationship described by deconstructionists as intertextuality. This relationship, as it has been described by Julia Kristeva, does not only involve literary works, but also the world-as-text.

In chapter one this point of view is illustrated in a discussion around the title of the poem. It is postulated that the title is not a neutral description of a period in the history of the development of the Afrikaans language. Rather, it represents an ideological concept which can be interpreted in various ways. The poem clearly lends itself to an interpretation of "the struggle for the Taal" as a struggle which has manifested itself in many different areas and historical periods within the South African context.

In chapter two the discussion of the relationship between language, history and ideology is continued. It is shown how the "official" history represents a one-sided view of Afrikaans as a "European" language, greatly ignoring its African component. This representation relies on a logocentric approach to the relationship between language and writing. Breytenbach's poetry, like the writings of Derrida, can be regarded as a "deconstruction" of this approach. The "dissemination" of meaning in "(Taalstryd)" is illustrated in terms of the poem's intertextual relationship with Breytenbach's "Please don't feed the animals" and Krige's "Lied van die Fascistiese bomwerpers".

Chapter three sets "(Taalstryd)" within the current debate surrounding Afrikaner survival. It is shown how the Afrikaner power base has been established and strengthened by way of legislation, the system of Christian National Education, as well as the creation of a nationalist-orientated history. This power base is currently in a state of crisis, in which different political groupings are continuing the "(Taalstryd)".

INHOUD

Voor/Teks	4
1 "Teoretiese" oorweginge: Taal en/as stryd	8
1.1 Die titel as probleemsteller	9
1.2 Die dood van die outeur	11
1.3 "Die afwesige en haar spore": "Dekonstruksie", Breyten en die "ek"	14
1.4 Spieëls; skrif	26
1.5 Taal as stryd	36
1.6 Die oop teks	44
2 Identiteit en afstand	53
2.1 Taal : geskiedenis : ideologie	54
2.2 "It beskaafde deel van ons volk"	59
2.3 Disseminasie: afkoms en revolusie	71
3 Afrikaners en ...	91
3.1 Oorlewing?	92
3.2 Geskiedenis en mag	95
3.3 Teen "verkeerd gerigte en volks- vreemde ambisies", op weg na "'n lewe binne die gemeenskap"	101

3.4	Die Christelik-Nasionale ABC	106
3.5	" Die met die pen die ..."	115
3.6	"Swart hart"	120
3.7	Groter vrese, nuwe gedagtes	123
Nawoord		132
Appendiks: "(Taalstryd)"		137
Bibliografie		140

VOOR/TEKS

Hierdie dor papier vra woorde (glo)
omdat hy vóór is vir saad -

--N.P. VAN WYK LOUW¹

Dit is gebruiklik om, binne die kader van akademiese instellings, 'n mens se uitgangspunte en werkwyse noukeurig uiteen te sit en te verantwoord.

Wanneer 'n studie as 'n "dekonstruksie" aangebied word, is sodanige uitleg buitengewoon problematies. Dit is immers 'n kenmerk van die hedendaagse teoretiese dis-koers - want dít is waarmee 'n mens vandag te make het: 'n multidimensionele "gesprek" wat weerstand bied teen enige poging om dit op 'n bepaalde "koers" te stuur en te hou² - dat 'n mens kwalik van "skole" of "metodes" kan praat sonder om op etlike teoretiese tone te trap. Hoewel ek grootliks van Derridaanse "konsepte" gebruik maak, is ek dan ook terdeë bewus daarvan dat die huidige studie waarskynlik nie 'n Derrida-"puris" (dié spesie bestaan wel) sal tevrede stel nie. Die manier-van-lees waarvan die

onderhawige studie 'n voorbeeld is, kan nie werklik "losgemaak" word van die teks waarop dit "toegepas" word nie; die "metode" word dan ook grootliks deur die teks bepaal en al lesende aangepas om die "spore" van die teks te volg.

Om dié redes word hier geen afsonderlike "teoretiese" hoofstuk aangebied nie. Hoofstuk een dra wel swaarder aan sy "teoretiese" lading as die daaropvolgende twee hoofstukke, maar dit is hoogstens om 'n (kon)tekstuele veld daar te stel waarbinne die gekose teks gelees word.

Soos mettertyd duidelik sal blyk, laat die besondere permutasie van "dekonstruksie" wat hier toegepas word, die klem veral val op "intertekstualiteit", die "essensiële" onvoltooidheid van wat gewoonlik die "literêre werk" genoem word. Daarom word geen poging aangewend om die teks te laat "sluit" nie; ook nie binne 'n bundel- of siklus- of oeuvre-verband nie. (Verwysings na ander gedigte in "Die ongedanste dans" is betreklik skaars; my "lees" van die teks het nie dáárdie spesifieke spore gevolg nie.)

Die gekose teks is "(Taalstryd)", 'n gedig wat op p.143 van Lewendood verskyn. (Die gedig verskyn ook, met reëlnommers, as 'n appendiks aan die einde van dié studie.)

Die keuse van die betrokke teks wil ek motiveer bloot op grond van die volgende aanhaling uit Barthes se The pleasure of the text:

Text of bliss: the text that imposes a state of loss, the text that discomforts (perhaps to the point of a certain boredom), unsettles the reader's historical, cultural, psychological assumptions, the consistency of his tastes, values, memories, brings to a crisis his relation with language. (Barthes 1975: 14)

Dit is dié persoonlike ervaring van (die lees van) die teks wat die skryf van die studie gemotiveer het, en nie die voldoening aan bepaalde "literêre" kriteria nie; ek wend dan ook geen poging aan om 'n waardeoordeel oor die teks uit te spreek nie.

Ek bedank graag my promotor, prof. André P. Brink, vir waardevolle bystand en skynbaar grenslose geduld. My dank ook aan die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing vir hul finansiële ondersteuning, en aan my swaer J.P. Coetzer, vir die druk-en bindwerk.

In die studie word die volgende afkortings gebruik om na tekste van Breytenbach te verwys:

- Y - Die ysterkoei moet sweet
- H - Die huis van die dowe

K - Kouevuur
S - Skryt
M.a.w. - Met ander woorde vrugte van die droom
van stilte
E - Eklips
Yk - ('Yk')
BB - Buffalo Bill
LD - Lewendood

VOETNOTE

¹Tristia XXXII

²Vergelyk ook Barthes se om-skrywing van
"diskoers" in A lover's discourse:

Dis-cursus - originally the action of running here and there, comings and goings, measures taken, "plots and plans": the lover, in fact, cannot keep his mind from racing, taking new measures and plotting against himself. His discourse exists only in outbursts of language, which occur at the whim of trivial, of aleatory circumstances. (Barthes 1979: 3)

"TEORETIESE" OORWEGINGE:

TAAL EN/AS STRYD

Forever unable to saturate a
context...

--JACQUES DERRIDA¹

1.1. Die titel as probleemsteller

3.14 (TAALSTRYD)

Clean as the conscience of a gun

Miroslav Holub

"The title raises a question", skryf Roland Barthes in S/Z (1974: 17) oor die titel van Balzac se verhaal, Sarrasine. Die titel van die Breytenbach-teks wat hier as "invalshoek" tot 'n groter teksverband gebruik word, stel ook sy vrae aan die leser. So sou 'n mens byvoorbeeld kon vra: "Na watter 'taalstryd' word hier verwys?" Met 'n oppervlakkige lees van die titel sal die antwoord vir die leser met 'n "Afrikaanse" agtergrond voor die hand liggend wees - heel moontlik sal hy nie eens genoop voel om die vraag te stel nie; "taalstryd" verwys immers na die stryd om die erkenning van Afrikaans, wat in 1875 deur die Genootskap van Regte Afrikaners begin is.

Maar die motto (of subtitel) - 'n Engelse vertaling van 'n versreël wat deur 'n Tsjeggiese digter geskryf is - doen ietwat vreemd aan by 'n gedig wat na verwagting "oor" die stryd "om" Afrikaans gaan handel. Bowendien roep dié aanhaling met sy treffende ironie 'n beeld van gewelddadige, militante stryd op -

iets wat die Taalstryd immers nooit was nie?

En so raak die titel al hoe meer problematies, duik daar al meer vrae op: Waarom die hakies om die titel? Hoe sal Breyten Breytenbach, die "albino terrorist", oor die Taalstryd skryf (hy wat per slot van rekening al na Afrikaans as "'n taal vir grafstene"² verwys het)? Dit is onder meer hierdie en ander dergelike vrae wat die impetus vir die skryf van die onderhawige studie (en besonderlik hierdie hoofstuk) verskaf het. Die bedoeling is nie soseer om antwoorde te bied nie, maar eerder 'n leesverslag - 'n leesverslag wat hopelik as 'n prikkel tot die verdere lees van die teks sal dien. In die proses sal bepaalde "sleutelbegrippe" wat op die betrokke manier van lees betrekking het, om/skryf word (hoewel ek terdeë bewus is dat sodanige konsepte nooit deur definisies vasgepen kan word nie). Net soos die teks "self" (en daarmee word juis nié 'n Ding-an-sich veronderstel nie!), is die lees daarvan 'n proses wat slegs weens praktiese beperkinge soos tyd en die leser se konsentrasiegrens beëindig word - nié omdat daar ooit 'n "eindpunt", 'n (finale) slot/som bereik word nie.

Die studie (en meer bepaald dié hoofstuk) word ook nie aangebied as 'n "inleiding" tot dekonstruksie nie; dít sou binne die beperkinge 'n onbegonne taak wees. Daar

word dus veronderstel dat die leser oor 'n basiese kennis van die belangrikste poststrukuralistiese tekste soos dié van Derrida, Kristeva, Foucault en (veral die latere) Barthes beskik. Die omskrywings van bepaalde terme (wat dikwels as voetnote, dus supplemente) aangebied word, dien hoogstens - sáám met die praktiese gebruik van die betrokke terme - as rigtingaanduiers.

1.2. Die Dood van die Outeur

How can we know the dancer
from the dance?

--W.B. YEATS³

Soos met die ander "betitelde" gedigte in Lewendood, staan die titel van die gedig onder bespreking ook tussen hakies. In die alledaagse gebruik verleen hakies dikwels 'n karakter van byna-terloopsheid - dít wat daartussen staan, word as nie-essensieel beskou, en sal dan ook na alle waarskynlikheid in 'n "opsomming" van die teks wegval. Sou 'n mens dan kon sê dat die titel hier aangebied word as 'n soort nagedagte, 'n woord wat "toevallig" by die digter as 'n goeie "beskrywing", 'n "etiket" vir die gedig opgekom het? Soos 'n prysetiket - nie deel van die item wat te koop aangebied word nie ... en tog, so bepalend!⁴

Die outeur se "bedoeling" as 'n moontlike "verklaring" van die "literêre werk" is egter reeds deur Wellek en Warren in daardie ietwat verouderde "literêr-teoretiese Bybel", Theory of literature, afgewys:

Only in parenthesis, [sic!] we may dismiss the view that the poem is the experience of the author at any time of his life after the creation of his work, when he re-reads it. He then has obviously become simply a reader of his work and is liable to errors and misinterpretations of his own work almost as much as any other reader. (Wellek en Warren 1976: 147-148)

(Weliswaar praat Wellek en Warren hier van die outeur se ervaring van die werk ná die "skepping" daarvan; nietemin ontken hulle dat die outeur oor enige buitengewone interpretatiewe vermoëns beskik, en word daar aan die "werk" 'n sekere "outonomie" verleen.)

Die strukturaliste het die subjek (en dus ook die outeur) nog verder op die agtergrond geskuif:

If reason obeys universal laws of operation, man becomes the product of structure. The notion of self or subject - the individual

cogito - prevalent in the fifties in phenomenology and existentialism, is automatically devalued insofar as human thought functions anywhere according to the same logic. (Harari 1980: 20)

En met die leser-georiënteerde literatuurkritiek, die semiotiek, en poststrukturealisme, het die "dood van die outeur" (Barthes 1977a: 142-148) 'n voldonge feit geword:

The mark of the writer is reduced to nothing more than the singularity of his absence; he must assume the role of the dead man in the game of writing. (Foucault 1979: 143)

want: "writing is the destruction of every voice, of every point of origin." (Barthes 1977a: 142) Maar die oriëntasie van die onderhawige studie word bepaal deur teks-strategie, nie literatuur-teorie nie; die studie-objek is 'n teks, nie 'n "literêre kunswerk" (dít waarna Wellek en Warren verwys as hulle van poems praat) nie.⁵ Die "dood van die outeur" beteken nie dat die outeur van die toneel verdwyn nie; dit dui eerder daarop dat die outeur - net soos die leser⁶ - getekstualiseer word:

The concept (of the) "text" is a methodological hypothesis that, as a strategy, has the advantage of cutting across the traditional distinctions between reading and writing. The problem is not to move from the notion of writing to that of reading nor from a theory of literature to a theory of reading. The problem consists in changing the level at which the "literary object" is perceived, in other words, in changing the level of perception so that writing and reading are conceived and defined together.
(Harari 1980: 39)

Die skrywer/leser is nie langer 'n persona, 'n individu nie, hy is proses, teks. En daarom kan daar - en sal daar ook in die huidige studie - na die outeur in die teks (en nie na "die mens agter die boek" nie) gekyk word.

1.3. "Die Afwesige en haar Spore":

"Dekonstruksie", Breyten en die "ek"

The defensive measures of the poetic self against the fantasized precursor can be witnessed only by the study of a difference between ratios, but

this difference depends upon our awareness not so much of presences as of absences, of what is missing in the poem because it had to be excluded.

--HAROLD BLOOM⁷

en siedaar!

die gedig is afwesigheid

--BREYTEN BREYTENBACH⁸

1.3.1.

Hakies dui op complementariteit, iets wat by die "primêre" teks gevoeg word om dit nader/verder te om-skryf, 'n "met ander woorde". Maar daarmee word juis, soos Derrida aantoon,⁹ erken dat die teks "self", die "gedig" wat onder (juis onder - amper ondergeskik aan!) die titel staan, onvolmaak, onvoltooi, onaf is. Complementariteit, différence, intertekstualiteit is reeds werkzaam tussen titel en "gedig":

We weten inmiddels uit ondervinding dat een titel in Breytens werk de functie van een Derridaans "supplement" vervult, een voor-lopig samenvatten (gehaald uit na-beschouwing) van de

sporen van alles wat erop volgt en dat er weer naartoe terug sal keer. (Brink 1985a: 85)

In 'n afdeling getiteld "Nature, culture, writing" (Of grammatology: 95-316) bied Derrida - as 'n lang "supplement" tot die werk van Jean Jacques Rousseau - 'n uitvoerige bespreking van die konsep van supplementariteit. Die problematiese "aard" van die supplement, die "undecidability" daarvan, beskryf hy as volg:

[S]upplementarity, which is nothing, neither a presence nor an absence, is neither a substance nor an essence of man. It is precisely the play of presence and absence, the opening of this play that no metaphysical or ontological concept can comprehend. (Derrida 1976: 244)

En in Writing and difference wys Derrida daarop dat alle tekens as supplemente funksioneer:

One cannot determine the center and exhaust totalization because the sign which replaces the center, which supplements it, taking the center's place in its absence - this sign is added, occurs as a surplus, as a supplement. (Derrida 1978: 289)

Die teks reik uit na "iets buite homself", dwing voortdurend om sy grense te oorskry; omdat die teks onvoltooi is, het dit supplemente nodig, moet dit van "buite" af "(aan)gevul" word - 'n feit wat Breytenbach eksplisiet in sy digterskap aanvaar:

(nie wat in die vers is tel nie, maar dit wat
makeer,
en dan veral weer die verkeer tussen die
afwesige en haar spore)
(E: 25)

(Vergelyk ook die brief-inleiding by Met ander woorde vrugte van die droom van stilte - 'n "halfhartige eksegeese... vir die eventuele lésers..." (M.a.w., v)).

1.3.2.

Hoewel Breytenbach hom al by tye sterk uitgespreek het teen "die plaaslike intellektuele behepthed met 'dekonstruksie' en soortgelyke verouderde blokkies-raaisels, aangelap uit oorsese stof" (Breytenbach 1986c), is dit tog opmerklik hoeveel "poststrukturelistiese" trekke veral sy jonger tekste openbaar. In The true confessions of an albino terrorist word die self, die subjek "gedekonstrueer" op 'n wyse wat soms sterk aan Barthes herinner:

[T]here is no one person that can be named and in the process of naming be fixed for all eternity. (Breytenbach 1984b: 3)

There is no 'I', there is no name, there is no identity. But there are unchanging manifestations, habits, a hulk, a carcass, recognizable. There is a sore thumb. The cause has disappeared, the symptoms remain. (Breytenbach 1984b: 15)

[T]here's always another language behind the present one; there's always another world living in the shadow of the one we share; there's for ever another room behind this one and in this other room there's another man sitting with a little tape recorder whispering in his own ears, saying: "There is another world living parallel to this one, there is another language on the other side of the wall being spoken by another man holding a little instrument, etc. etc." (Breytenbach 1984b: 28)

Hierdie sterk ooreenkomste met moderne teksteorieë - wat darem ook al soms as "verouderd" bestempel word!¹⁰ - kan gedeeltelik toegeskryf word aan die invloed van die Zen-Boeddhisme in Breytenbach se werk:¹¹ Brink beskou Derrida as "die naaste wat die

Westerse denke nog aan die Ooste - soos in Zen - gekom het" (Brink 1984: 31); terwyl Magliola in Nagarjunistiese Boeddhisme "an 'excess', a 'surplus'" vind, "which continues dissemination and still 'preserves' organic theories." (Magliola 1984: ix)

1.3.3.

Intertekstuele spel¹² funksioneer van vroeg af reeds in verskeie gedaantes as 'n "struktuurelement" in Breytenbach se werk.¹³ So vind 'n mens in Die ysterkoei moet sweet onder meer verwysings na:-

1.3.3.1.

die Bybel:

Want nou kyk ek deur 'n spieël in 'n raaisel
maar môre van aangesig tot aangesig

(Y: 7)

maar EK IS WAT EK IS

en EK IS dryf my op my knieë na jou

(Y: 76)

1.3.3.2.

idiome:

wat die hart van vol is loop die mond van oor

(Y: 12)

1.3.3.3.

bekende figure soos Marilyn Monroe en Christus (Y: 9), Robert Walser (Y: 34), Tu Fu (Y: 35), Lorca (Y: 42), Georg Trakl (Y: 52), Boeddha (Y: 44)

1.3.3.4.

die self, die digter Breyten Breytenbach, in o.m. "Bedreiging van die Siekes" (Y: 3), "geb. 16 Sept. 1939, Bonnievale" (Y: 30), "breyten bid vir homself (Y: 14), "koppreis van vrees tot saad" (Y: 32)

1.3.3.5.

Herinneringe aan plekke, in "ek het amper vergeet, maar met die sigaar" (Y: 26) en "wy" (Y: 59).

1.3.4.

Bogenoemde verwysings funksioneer almal "intertekstueel" in die sin dat hulle in 'n aktiewe verhouding tot die ervaringsfeer van elke leser tree:

As iemand voor my 'liewe Jesus' sou sê, dan gaan daar 'n hele kindersfeer voor my oop - Sondagskool en my dooie ouma en warm sop en Kersfees met watte en blinkpapier en stukkende kore en vlerke van karton en stemmetjies yl van die rook en selfs die eerste o so sagte bo-been van 'n vroutjieskind. (M.a.w.: xiv)

So sal die verwysing na "grassy corners" in die subtitel van "ek het amper vergeet, maar met die sigaar" verskillende gewaarwordinge by verskillende lesers wek - bes moontlik sal persoonlike ervarings van plekke wat met die teken "grassy corners" benoem sou kon word, hier 'n rol speel. Op soortgelyke wyse is die "wellington" van die digter in "wy" nie die "Wellington" van die leser nie, en sal geen twee lesers se "Wellingtons" volkome ooreenstem nie. En tog is daar 'n intertekstuele verhouding tussen die verskillende "Wellingtons" - 'n verhouding van différance,¹⁴ waar (finale) betekenis voortdurend uit-gestel bly. Omdat "wellington" én elke leser én die digter¹⁵ deel is van 'n omvattende tekstualiteit, van die werklikheids-as-tekst, is daar wel raakpunte, verhoudinge. Maar dit is vergelydende verhoudinge, momentele raakpunte waarin om-skrywings en grense aanhoudend weer- en ver lê word. Die relasies tussen "tekens" (eintlik het dié woord nou ontoereikend geword, dit skep te veel die indruk van vasgelegde betekenis, van enkelvoudige verwysing) neem die vorm aan van "vrye spel".

1.3.5.

Ook in Die ongedanste dans is intertekstuele verwysings volop. Hier kan slegs kortliks na enkele interessante voorbeelde gekyk word.

1.3.5.1.

In "Ykoei" (Yk: 158) vind ons 'n weerklank van "Bedreiging van die siekes" (Y: 3) - én, natuurlik, op grond van die titel, 'n terugspeling op die bundel, Die ysterkoei moet sweet. Daarmee word nóg 'n interpretasie van die titel van die jonger bundel - benewens die talle wat reeds deur resensente aan die hand gedoen is¹⁶ - gesuggereer: dat daar in ('Yk') spore/reste te vinde is van Breytenbach se eerste bundel, dat daar op 'n byna sikliese wyse teruggekeer word na die "begin" - maar nou is die taalgebruik veel meer kripties, soos aangedui deur die bundeltitel wat soveel betekenisse so "kernagtig" saamtrek - betekenisse wat uit ander tekste oorgeneem is (vergelyk die aanhalingstekens) en nooit méér as voor-lopig kan wees nie (vergelyk die hakies).

1.3.5.2.

Intertekstualiteit kom in Die ongedanste dans dikwels ook voor as die "omdigting" van die werk van ander digters. In Lewendood vind 'n mens, benewens talle ander voorbeelde, die volgende herskrywing van Celliers se "Dis al":

dis die blonde son
 van gehoor as gerug
 dis 'n jaart blou lug

deur tralies uitgeblok:
 en 'n voël draai 'n eensame towervlug -
 dis al.

dis 'n balling gekom
 oor die oseaan,
 dis die voël se koskas
 koud in die hart se as:
 en die tyd wat stol in 'n geslote sel -
 dis al.

(LD: 25)

Visser se "Rosa Rosarum" word eers:

kom na my tuin
 waar die donkerrooi rose
 ruik na die donkerste
 sweetplek van vroue

(LD: 75)

en dan later:

kom na my tuin waar die harterooi rose
 smeul soos die soelsoet sweetholte van vrou

(LD: 161)

Op soortgelyke wyse kom daar in die bundel ook verwysings voor na Totius, Leipoldt, Eugene Marais, W.E.G Louw, N.P. van Wyk Louw en D.J. Opperman.

During the early part of 1976 I wrote the following poem. It is not prophetic - but it shows that even in isolation behind prison walls one sensed to a degree the atmosphere that was to lead to the Soweto uprising. (Breytenbach 1984b: 323)

- 'n geval van "in die donker leef én sien wat aan-gaan" (Y: 3)?

1.4. Spieëls; skrif

Indien skrif, différance, (inter)tekstualiteit, die lees van 'n teks, as 'n proses gesien word, 'n proses van betekening (en nie die vaspen van betekenis nie), kan 'n mens inderdaad, soos Derrida in 'n nou al oorbekende aanhaling, konstateer: "Daar is geen buite-teks nie." (Derrida 1976: 158). Dit is waarskynlik juis die bekendheid van onder meer dié stelling wat aanleiding gegee het tot die naïewe wanopvatting dat dekonstruksie die werklikheid "ontken". 'n Klassieke voorbeeld:

Indien 'n mens Derrida tot Literêre Teorie bombardeer, sit jy opgeskeep met 'n benadering wat vir verwysings na die werklikheid feitlik geen voorsiening maak nie. Is dit wat ons wil hê? (Olivier 1984: 32)

Verskillende interpretasies van "tekstualiteit" is waarskynlik onderliggend aan die mees diepgaande verskille tussen poststrukuraliste: waar tekstualiteit vir Derrida in die teken van "vrye spel" staan, funksioneer die epistemiese of argivale diskoers van Foucault as 'n beheermeganisme, terwyl Edward Said die volgende kritiek op die Derrideaanse nosie van 'n teks lewer:

Our interpretive worldly-wisdom has been applied, in a sense, to everything except ourselves; we are brilliant at deconstructing the mystifications of a text, at elucidating the blindness of a critical method, but we have seemed unable to apply these techniques to the very life of texts in the world, their materiality, their capacity for the production of misery or liberation, their monumentality as Foucault has spoken of it. As a result we are mesmerized by the text, and convinced that a text is only a text, without realizing how saying that is not only naive, it is worldly-blind. (Said, in Harari 1980: 44-45)

Teenoor dié taamlik eng interpretasie van tekstualiteit, staan Kristeva se definisie van die teks as interteks:

a trans-linguistic apparatus that redistributes the order of language by relating communicative speech, which aims to inform directly, to different kinds of anterior or synchronic utterances. The text is therefore a productivity, and this means: first, that its relationship to the language in which it is situated is redistributive (destructive- constructive), and hence can be better approached through logical categories rather than linguistic ones; and second, that it is a permutation of texts, an intertextuality: in the space of a given text, several utterances, taken from other texts, intersect and neutralize one another. (Kristeva 1981: 36)

Daar kan egter nie ontken word dat "dekonstruksie" - wanneer dit as 'n "literêre model" aangewend word - dikwels 'n esoteriese aanskyn kry nie:

The term 'deconstruction' itself has fallen prey to the danger of being misunderstood and lapsing back into idealism. Loosened from its materialist anchors it easily becomes a thing in itself. (Liebenberg 1985: 42-43)

Eagleton plaas hierdie "afwatering" van dekonstruksie binne 'n ideologiese konteks:

Deconstruction had its root in France - in a society whose ruling ideologies drew freely upon a metaphysical nationalism incarnate in the rigidly hierarchical authoritarian nature of its academic institutions. In this context, the Derridean project of dismantling binary oppositions and subverting the transcendental signifier had a radical potential relevance which did not always survive when deconstruction was exported. The creed, in short, did not travel well: transplanted to the liberal empiricist rather than nationalistic cultures of Britain and North America, its complicity with liberal humanism tended to bulk as large as its antagonism to it. (Eagleton 1984: 97-98)

Vir Derrida self is dekonstruksie altyd 'n "ideologiekritiek" - en nié in die eerste plek 'n middel wat aangewend word om spesifieke tekste te "interpreteer" nie. Sodanige tekste dien slegs as invalshoek tot 'n veel breër teksverband; of dit nou Westerse metafisika in die algemeen is (vgl. Of Grammatology, Writing and Difference, ens.) of spesifieke politieke/ideologiese

strukture (vgl. sy twee bydraes oor Suid-Afrikaanse apartheid in Gates 1986) wat betrek word.

Wat "buite" die teks is, is minstens net so belangrik as wat daar "binne" is. Méér nog: "The Outside is the Inside." (Derrida 1976: 44-65, my kursivering.)¹⁷

Hierdie bevraagtekening van tradisionele logosentriese begrippe beteken egter nie dat alle onderskeidings "opgehef" word nie; grense/rame word eerder vermenigvuldig, geproblematiseer:

What is a version? What is a title? What borderline questions are posed here? I am here seeking merely to establish the necessity of this whole problematic of judicial framing and of the jurisdiction of frames. (Derrida 1979a: 88)

What deconstruction proposes is not an end to distinctions, not an indeterminacy that makes meaning the invention of the reader. The play of meaning is the result of what Derrida calls "the play of the world", in which the general text always provides further connections, correlations, and contexts. (Culler 1983: 134)

Tekstualisering, die lees van "literêre werke" as "tekste" (in die poststrukturealistiese sin) bring dus mee dat die betrokke tekste "oopgemaak" word; dat wat voorheen as "buite die teks" beskou is, wel deeglik "meepraat" - nie in die sin van blote "invloed" nie, nie soos in die geval van "biografiese", "historiese", "sosiale", ens. benaderings nie - hoewel sulke gegewens allermens uitgesluit word. Die teks word ook nie beskou as 'n blote produk van "materiële" relasies soos deur Marxistiese teoretici aangevoer word nie.¹⁸ Marxistiese literatuurkritiek bly verbind tot 'n basis/bowebou-struktuur, hoe "gesofistikeerd" die model ook al mag wees. Macherey beskryf die verhouding tussen (literêre) teks en werklikheid soos volg:

When we explain the work, instead of ascending to a hidden centre which is the source of life (the interpretive fallacy is organicist and vitalist), we perceive its actual decentredness. We refuse the principle of an intrinsic analysis (or an immanent criticism) which would artificially circumscribe the work, and deduce the image of a "totality" (for images too can be deduced) from the fact that it is entire. The structure of the work, which makes it available to knowledge, is this internal displace-

ment, this caesura, by which it corresponds to a reality that is also incomplete, which it shows without reflecting. The literary work gives the meaning of a difference, reveals a determinate absence, resorts to an eloquent silence. (Macherey 1978: 79)

Hoewel hier erkenning gegee word aan die "onvoltooidheid" van die "werk", is dit 'n heel ánder soort onvoltooidheid as dié wat deur die vrye spel van supplemente en "spore" geteken word; vir die Marxistiese kritici is die werk 'n objek met 'n leemte wat "gevul" kan (en moet) word: deur die werk saam met die historiese en materiële konteks te lees, word dit "verduidelik" - hoewel hedendaagse Marxiste uit hulle pad gaan om die aantyging van Platoniese "refleksionisme" of mimesis vry te spring:

In its cruder formulations, the idea that literature 'reflects' reality is clearly inadequate. It suggests a passive, mechanistic relationship between literature and society, as though the work, like a mirror or photographic plate, merely inertly registered what was happening 'out there'. (Eagleton 1976a: 49)

Daarom praat Brecht van "special mirrors" en Macherey van "a broken mirror" (Eagleton 1976a: 49); maar

steeds verbeeld die spieël-metafoor die verhouding werk/werk-likheid as refleksie - hoe verwronge dié weerkaatsing ook al mag wees. Dan is dit geen wonder nie dat Eagleton tot die volgende slotsom kom:

[I]f we are to speak of a 'selective' mirror with certain blindspots and refractions, then it seems that the metaphor has served its limited usefulness and had better be discarded for something more helpful. (Eagleton 1976a: 49)

Self doen Eagleton twee alternatiewe metafore aan die hand: die opvoering van 'n dramateks (waar die verhouding werk/werklikheid ooreenstem met die verhouding teaterteks/dramateks)¹⁹ en "the way in which a car reproduces the materials of which it is built" (Eagleton 1976a: 51).

Vir Felperin is die soort metafore waarna Marxiste dikwels gryp, juis tekenend van 'n dilemma waarvoor hulle te staan kom in hulle strewe na "wetenskaplikheid":

The repeated recourse of [Macherey and Eagleton] to mathematical metaphors, to a pseudo-geometrical imagery - the image of the decentred circle is a central one for Macherey²⁰ - reveals not the scientific

rigour of their discourse but, quite the opposite, its longing for a language of scientific rigour. Their recourse to metaphors borrowed from 'pure' or 'hard' science inadvertently calls attention to itself as figurative rather than literal language, as literary rather than scientific discourse, and no sustained or formulaic repetition of them can succeed in magically translating them from one domain of discourse into the other, just as no sustained or aggressive repetition can turn a marxist construction of history into a 'real' or 'true' history. (Felperin 1985: 64)

Hierdie aanspraak van die Marxiste op objektiewe "waarheid" sluit aan by Felperin se kritiek op die vroeër aangehaalde passasie van Macherey:

My own resistance to the marxist dream of 'explanation' as a successor to interpretation does not proceed from an interest in preserving the 'mystery' of the text or in retaining the older procedures, but from the conviction that interpretation is inescapable. A poor thing but our own. For there is no 'text as it is' or 'l'oeuvre telle qu'elle est' to be refused or accepted. Here again something like the old new-critical idealization of the text as having

some absolute and unchanging essence, a kind of Platonic form, has quietly re-entered through the back door of this marxist criticism after having been ceremoniously banished through the front. (Felperin 1985: 58)

Deur die werk (teks?) te wil "verduidelik", eien die Marxistiese kritiek 'n bevoorregte posisie aan sigself toe: dit wil die plek inneem van 'n "eksakte wetenskap", sonder om sy eie bestaan in (metaforiese!) taal én in die geskiedenis - sy eie tekstualiteit - te erken. Deels dáárom kon 'n oortuigende "versoening" tussen Marxisme en dekonstruksie nog nie bewerkstellig word nie - ten spyte van verskeie moedige pogings:²¹

To deconstruct a text in Nietzschean-Derridean terms is to arrive at a limit-point or deadlocked aporia of meaning which offers no hold for Marxist-historical understanding. The textual "ideology" uncovered by Derrida's reading is a kind of aboriginal swerve into metaphor and figurative detour which language embraces through an error of thought unaccountable in Marxist terms. (Norris 1982: 80)

Die verhouding teks/werklikheid (om die tradisionele onderskeid te gebruik) is uiters gekompliseerd, en om voor te gee dat daar selfs onder dié teoretici wat

gelukkig is om as "dekonstrueerders" beskryf te word, 'n gedeelde "model" bestaan, sou op die minste 'n growwe oorvereenvoudiging wees. Hier kan volstaan word deur te sê dat in die onderhawige studie daar vrylik na "buite-literêre" diskoerse verwys word, en dat die studie self nie wil voorgee om 'n "suiwer" literatuurstudie te wees nie. As hier van 'n "uitgangspunt" sprake is, dan is dit: "no meaning can be determined out of context, but no context permits saturation". (Derrida 1979a: 81)

1.5. Taal as Stryd

Deconstructive practices are also and first of all political and institutional practices.

--JACQUES DERRIDA²²

Language is not primarily a means of communication but a means of communion.

--R.B. LE PAGE²³

1.5.1.

Die titel, "(Taalstryd)", verkeer in 'n paradoksale posisie ten opsigte van die gedig wat daardeur "aangekondig" word: dit is, soos aangetoon, binne

sowel as buite; dit is ook vooropgestel, "verhewe" (vanweë die plasing - in vetdruk - bo-aan die gedig) sowel as minderwaardig, ingeperk (tussen hakies). Die titel/gedig-verhouding is een van complementariteit en disseminasie (en indien 'n mens die verband met "voortplanting" betrek, stuur 'n mens af op die onbeantwoordbare vraag: wie is vader en wie is seun?)

Voorlopig kan ons dus sê dat die titel in 'n toestand van spanning (of stryd) verkeer ten opsigte van die res van die teks. Maar wat "sê" die titel, wat be-teken dit?

Dit maak melding van 'n stryd, 'n stryd wat getipeer word as 'n taalstryd. En daarmee word verskeie moontlike interpretasies gesuggereer.

1.5.1.1.

In die eerste plek is daar 'n duidelike historiese verwysing: die Taalstryd van die Eerste Taalbeweging, waarvan die aanvang beskou kan word as die dag waarop die Genootskap van Regte Afrikaners amptelik gestig is: 25 September 1875.²⁴ 'n Stryd om die taal (die Taal) dus, 'n stryd vir Afrikaans - tot 1925 teen Nederlands, daarna teen Engels.²⁵

1.5.1.2.

'n "Taalstryd" gaan egter nie om 'n taal per se nie:

'n Taalbeweging kan ... omskryf word as 'n beweging ter bevordering van 'n politieke (en/of godsdienstige) ideaal waarby taal baie pertinent as die manipulerende middel gebruik word. (L.T. Du Plessis 1986: 8)

Die Afrikaanse taalstryd is in dié opsig geensins uniek nie. So wys Steyn byvoorbeeld daarop dat die Vlaamse taalbeweging suksesvol was juis omdat dit "'n beweging geword het om die mense wat Vlaams praat, sosiaal en ekonomies op te hef" (Steyn 1980: 60) én omdat "dit ook 'n politieke dimensie bygekry het" (61).

Taal is onlosmaaklik verbonde met ideologie en (politieke) mag, dit is

'n sosiale bron wat tot die beskikking van taalmanipuleerders is. Die taalmanipuleerders wat hierdie bron wil benut en dit inderdaad ook doen, is die ideoloë van 'n samelewing. (T. Du Plessis 1987: 102)

Die taal (of tale) in 'n land is nooit baie ver verwyder van die politiek wat in daardie land bedryf word nie. In 'n meertalige land is 'n standaardtaalvorm, wat as norm deur die poli-

ties dominante groep op 'n bepaalde tydstip aangewys word, nooit werklik los te maak van die politieke bedeling waardeur dit geskep is nie. Taal en politiek is dan op verskillende maniere baie nou verweef. (Van Rensburg 1987: viii)

Binne die Suid-Afrikaanse konteks staan die Taalstryd aanvanklik in die teken van die ontstaan en bevordering van Afrikaner-nasionalisme; later word taalhandhawing en die handhawing van politieke mag onskeibaar:

Vir die Afrikaner was die taalstryd ook 'n politieke stryd en omgekeerd. Taalhandhawing en -erkenning was dus sinoniem met volkshandhawing en -erkenning. Die Afrikaanse taal moes die volksaak dien en die volk die taal. (Schmidt 1985: 26)

1.5.1.3.

Dié stryd dra egter die spore van 'n "ander" stryd in hom. Op 16 Junie 1976 marsjeer 20 000 skoliere deur die strate van Soweto om te protesteer teen die gebruik van Afrikaans as voertaal in "swart" skole. Die polisie het met geweervuur geantwoord en twee studente is gedood en verskeie gewond. In die daaropvolgende maande versprei die opstand na "swart" woonbuurte dwarsoor die land, en in 'n kringloop van geweld en

teengeweld word minstens 575 mense gedood en 4 000 gewond.²⁶

Die Soweto-opstand was in verskeie opsigte 'n waterskeiding in swart weerstand teen apartheid:

The state's violent reaction to this challenge and the tragic consequences of its brutally repressive measures against schoolchildren were in many ways counter-productive for those in power. The response again highlighted blatant injustices and inequalities and demonstrated the political and economic dangers to the status quo presented by an increasingly hostile international community. In addition, the period of crisis served to demonstrate the political strength of the black majority, particularly those in the urban areas, upon whose labour South Africa's prosperity largely depends and their ability to wring limited reforms from the state during a period of crisis. (Kallaway 1984: 20)

Hoewel die oorsake van die opstand natuurlik veel verder strek as die invoer van Afrikaans in die skole - die "Bantoe"-onderwysstelsel, swak toestande in die skole, die hele apartheidsbestel - word Afrikaans gesien as 'n simbool van onderdrukking, en as sodanig

ondervind dit groeiende weerstand. Die "Taalstryd" het homself begin dekonstrueer.

1.5.2.

Verskeie "tekste" doen mee aan/word betrek by die stryd. Ook gedig 3.14 van Lewendood neem deel - die gevangene/digter Breyten Breytenbach gebruik die enigste middel tot sy beskikking - die taal (wat ook die Taal is) - om uitdrukking te gee aan sy solidariteit met die stryd. Ironies genoeg dig hy dus in Afrikaans "téén" Afrikaans, en verruim so die "betekenis" wat aan Afrikaans geheg word: die Afrikaans waarteen daar in opstand gekom word, is die Taal van die Onderdrukker; die Afrikaans waarin Breytenbach dig, is 'n medium vir 'n strewe om bevryding - bevryding ook van die juk van Afrikaans, die onderdrukkersTaal! Die taal verkeer dus (net soos die gedig) in 'n innerlike konflik, in stryd met homself.

1.5.3.

Breytenbach se eie verhouding met (die) taal staan - soos sy verhouding met sy land²⁸ - in die teken van stryd. Die taal - en hieronder word taal in die algemeen, sowel as "die Taal" verstaan - is "die grammatika van geweld / en die sinsbou van verwoesting" (LD: 144), maar dit is ook die taal waarin hy sê: "vir u / kan ek om die dood / nie 'n bitter vers skryf nie" (Y: 12). As hy sy kontrei wil besing met 'n vers soos:

my hart is in die boland en niks kan dit ontwy
nie dis gebêre in 'n kissie in wit wellington

(Y: 59)

dan kan hy dit slegs doen in die taal waarin hy ook
skryf van

Afrika, so dikwels geplunder, gesuiwer,
gebrand...

Afrika staan in die teken van vuur en van
vlam...

(S: 11)

As hy teenoor sy geliefde die wens uitspreek

dat die strepies wat jou oë gaan lees
die klanke wat jou geveleelde
mond gaan weef
die heuning om jou korf kan sekreer

(H: 36)

moet hy ook vra:

waarom moet ons soos doofstomblindes mors
as alles herlei tot 'n Morse-kode van
ek is honger ek is dors ek is bang
my liefeling?

(H: 36)

Die digter is derhalwe in 'n voortdurende stryd met/teen die taal gewikkel. Omdat die taal "alle-mansbesit" is, is dit vir hom onmoontlik om sy eie, unieke ervarings en emosies daarmee te verwoord; bowendien is die ervarings waaraan hy wil uitdrukking gee, dikwels trans-verbaal.²⁸ Hy hét egter geen ander middel om te gebruik nie. En omdat die "betekenaars"/"spore" van die teks gedurig in 'n vrye spel van différance verkeer, neig hulle om die grense wat deur die digter en die leser op hulle afgedwing word, te oorskry, om af te wyk van die koers waarin hulle gestuur word, om 'n eie dis-koers aan die gang te sit, om hulleself (én die "gedig") te dekonstrueer. Die teks is gewikkel in 'n (taal)stryd teen homself en teen taal:

The text is a productivity. This does not mean that it is the product of a labour (such as could be required by a technique of narration and the mastery of style), but the very theatre of a production where the producer and reader of the text meet: the text 'works', at each moment and from whatever side one takes it. Even when written (fixed) it does not stop working, maintaining a process of production. The text works what? Language. It deconstructs the language of communication, representation,

or expression ... and reconstructs another language ... (Barthes 1981: 37)

Die digter is altyd uitgelewer aan die "ander" tale wat sy teks voorafgaan, sowel as die tale wat op sy teks gaan volg en daarmée (of daartéén) gaan praat: o.m. die tale van resensente en teoretici, van die kerk en die staat, die geskiedenis en die taalkunde, en van die breë samelewing - (die) taal is die digter se (nódig) vyand.²⁹

1.6. Die oop teks

In hierdie hoofstuk is aangetoon hoe 'n betreklik klein (en dikwels geringgeskatte) onderdeel van 'n "literêre" teks as "prikkel" kan dien om 'n ver-reikende kon/teks te betrek. Daar is gesien hoe die lees van die literêre werk as teks voortdurend die grense van die verwysingsveld verskuif - om o.a. ook die kommunikatiewe vermoëns van taal aan die orde te bring. In die hoofstukke wat volg, sal die "res" van die gedig binne hierdie kon/tekstuele veld gelees word.

Deur "(Taalstryd)" as 'n interteks te lees, sal daar gepoog word om wat deur ideologie onderdruk word, "oop te skryf" (Liebenberg 1985b: 32). Daar moet egter in gedagte gehou word dat, selfs met 'n Derrideaanse

"oopskryf" van die teks, ideologie nie ophou om 'n rol te speel nie. Trouens, enige teks word ideologies bepaal - soos Kristeva aantoon in haar bespreking van die "ideologeem" ('n konsep wat later deur Jameson oorgeneem is):

The concept of text as ideologeme determines the very procedure of a semiotics that, by studying the text as intertextuality, considers it as such within (the text of) society and history. The ideologeme of a text is the focus where knowing rationality grasps the transformation of utterances (to which the text is irreducible) into a totality (the text) as well as the insertions of this totality into the historical and social text. (Kristeva 1981: 37)

Wat in die geval van 'n Derrideaanse dekonstruksie gebeur, is dat die ideologie van die teks - of liever, dié ideologie wat deur die gangbare, ooglopende interpretasie in die teks inge-skryf/gelees is - bevraagteken word; dat daar aangetoon word hoe dié ideologie onder meer ook in die "stiltes van die teks", die "strategies of exclusion" (Bloom 1979: 15) werksaam is, en dat die teks vir ánder moontlikhede as die ooglopende betekenis oopgemaak word. Die onontkombare metaforiese "aard" van taal (soos reeds deur Nietzsche geïdentifiseer), die vrye spel van die teken en die

logiese onmoontlikheid van die "arche-trace" - wat die "disappearance of origin" én die "origin of the origin" (Derrida 1976: 61) is - dít is die naaste wat dekonstruksie aan 'n "paradigma" kom.

VOETNOTE

¹Derrida 1979a: 76.

²Vgl. Prinsloo 1983.

³"Among school children", in MacBeth 1967: 19-20.

⁴Die belangrike rol wat die titel binne die "geheelstruktuur" van 'n gedig (kan) speel, geniet uitgebreide aandag in Pirow Bekker: Die titel in die poësie (1970). Bekker onderskei verskillende "soorte" titels (inhoudelik, digsoortelik, vormlik, ens.) en titel/gedig- en gedig/titel-verhoudings (bv. identifiserend, informatief, strukturend).

⁵Barthes tref die onderskeid mooi bondig:

The difference is as follows: the work is concrete, occupying a portion of book-space (in a library, for example); the Text, on the other hand, is a methodological field. (Barthes 1980: 74)

⁶"The reader is the space on which all the quotations that make up a writing are inscribed without any of them being lost; a text's unity lies not in its origin, but in its destination. Yet this destination cannot any longer be personal: the reader is without history, biography, psychology, he is simply that someone who holds together in a single field all the traces by which the written text is constituted." (Barthes 1977a: 148)

⁷Bloom 1979: 15.

⁸"3.6 jy moet die gedig benader", LD: 123.

⁹Vergelyk in dié verband "The supplement of origin", Speech and phenomena: 88-104 - veral 88:

The supplementary difference vicariously stands in for presence due to its primordial self-deficiency.

In Dissemination (1982) is dit onder meer die paradoks van die voorwoord as "supplement" tot die "hoofteks" wat aan die orde kom: waar die hoofteks aan die een kant as die "oorsprong", die raison d'être van die voorwoord beskou word, is die blote bestaan van 'n voorwoord 'n erkenning van die onvoltooidheid/ onselfgenoegsaamheid van die hoofteks. Daarbenewens word die voorwoord aangebied as iets wat die hoofteks "voorafgaan" - terwyl dit uiteraard geskryf is nádat die hoofteks geskryf/gelees is! Die "wese" van die teks is inderdaad "versprei", "uitgestrooi" ("gedissemineer") in die vorm van 'n reeks "voorwoorde":

In Derrida's reworking, the structure preface-text becomes open at both ends. The text has no stable identity, no stable origin, no stable end. Each act of reading the "text" is a preface to the next. The reading of a self-professed preface is no exception to this rule. (Spivak 1976: xii)

¹⁰"Dekonstruksie" is selfs ouer as wat die meeste kritici van dié "mode" wil toegee - en "ernstige" dekonstrueerders het dit nog altyd besef:

The present-day procedure of "deconstruction," of which Nietzsche is one of the patrons, is not, however, new in our own day. It has been repeated regularly in one form or another in all the centuries since the Greek Sophists and rhetoricians, since in fact Plato himself, who in The Sophists has enclosed his own self-deconstruction within the canon of his own writing. (Miller 1979: 229)

¹¹Vgl. Brink 1979: 8-9. Breytenbach bespreek die invloed van Zen in sy werk in die ope brief aan André (P. Brink) voor in Met ander woorde vrugte van die droom van stilte.

¹²"Intertekstualiteit", 'n begrip wat op baie verskillende maniere geïnterpreteer, gebruik en misbruik word, word hier "Kristeviaans" aangewend: vergelyk bladsy 28 van hierdie hoofstuk.

¹³Natuurlik speel intertekstualiteit by alle tekste 'n rol; hier word slegs verwys na meer eksplisiete "verwysings" na (en "omvormings" van) ander "tekste" (waarmee nie slegs "literêre" tekste bedoel word nie). Vir 'n omvattende bespreking van hoe Breytenbach bestaande tekste, soos bv. die Bybel, idioome en vaste uitdrukkings, die Afrikaanse taal self

gebruik én vernuwe, sien Van der Merwe 1975: 45-109.

¹⁴Différance kombineer die twee betekenis van die Franse werkwoord différer ("om te verskil" én "om uit te stel" - vgl. die Engels "differ" en "defer") maar hou ook verband met die Latyns differe ("om te versprei"). Wanneer Derrida die funderende konsep van alle Westerse metafisika, nl. Teenwoordigheid (présence) met différance vervang, suggereer hy daarmee die "essensiële" leegheid van die teken. Die teken "bevat" nie, is nie "gelaai" met betekenis nie. "Verwysing" word 'n horisontale verhouding, want betekenaars verwys slegs na ander betekenaars:

[T]he signified concept is never present in itself, in an adequate presence that would refer only to itself. Every concept is necessarily and essentially inscribed in a chain or a system, within which it refers to another and to other concepts, by the systematic play of differences. Such a play, then - différance - is no longer simply a concept, but the possibility of conceptuality, of the conceptual system and process in general.

[...]

What we note as différance will thus be the movement of play that "produces" (and not by something that is simply an activity) these differences, these effects of difference. This does not mean that the différance which produces differences is before them in a simple and in itself unmodified and indifferent present. Différance is the nonful, nonsimple "origin"; it is the structured and differing origin of differences. (Derrida 1973: 140-141)

As sodanig is différance 'n tipiese voorbeeld van die manier waarop Derrida tradisionele konsepte gebruik (omdat hulle al is wat die Westerse tradisie ons bied), maar hulle terselfdertyd "radikaliseer" - o.a. deur die spelling van différence te wysig tot différance, of deur 'n woord dood te trek om daarvan 'n ~~konsep~~ te maak waarvan die konvensionele betekenis tegelykertyd "teenwoordig" én sous rature ("under erasure") is:

The "formal essence" of the sign can only be determined in terms of presence. One cannot get around that response, except by challenging the very form of the question and beginning to think that the sign ~~is~~ that ill-named ~~thing~~, the only one, that escapes the instituting question of philosophy: "What is...?" (Derrida 1976: 19-19)

¹⁵En hoe sal die teken "Breyten Breytenbach" nie verskillend gelees word deur, byvoorbeeld, die Veiligheidspolisie, 'n literatuurdosent, en 'n lid van 'n buitelandse apartheidsbeweging nie!

¹⁶Vgl. Brink 1985a: 85-86.

¹⁷Net soos différance, écriture, supplément is die Derridiaanse trace ("spoor") moeilik "begrypbaar" binne 'n logosentriese raamwerk:

Mysterious and imperceptible, the trace arises as a force and formation of writings. Like the quark in physics, the trace is a theoretical unit in grammatology that, though imperceptible - more nothing than something - operates amidst the innermost reaches of writing, permeating and energizing its entire activity, affecting omnipresence, yet remaining out of hand [...] [T]hey are functions of relations - mirage "effects" of primordial differentiation in process. The trace is the sum of all possible relations, whether isolated or not, which inhabit and constitute the sign. (Leitch 1983: 28)

Différance is what makes the movement of signification possible only if each element that is said to be "present", appearing on the stage of presence, is related to something other than itself but retains the mark of a past element and already lets itself be hollowed out by the mark of its relation to a future element. This trace relates no less to what is called the future than to what is called the past, and it constitutes what is called the present by this very relation to what it is not; that is, not even to a past or future considered as a modified present. (Derrida 1973: 142)

The trace is not a presence but is rather the simulacrum of a presence that dislocates, displaces, and refers beyond itself. The trace has, properly speaking, no place, for effacement belongs to the very structure of the trace. Effacement must always be able to overtake the trace, otherwise it would not be a trace but an indestructible and monumental substance. In addition, and from the start, effacement constitutes it as a trace - effacement establishes the trace in a change of place and makes it disappear in its appearing, makes it issue forth from itself in its very position. (Derrida 1973: 156)

In Afrikaans kan die betekenis van "spoor" verbreed

word om ook bv. 'n varing se "spoor" te betrek - wat weer aansluit by "disseminasie", 'n konsep wat Derrida gebruik om die "uitstrooi" (soos saad of semen) van betekenis te beskryf.

¹⁸'n Vernuftige "poëtiese" illustrasie van dié beginsel tref ons aan by 'n gedig van Miroslav Holub:

Very Brief Thoughts on the Letter M

A, b, c, d, e,
f, g, h, i, j,
k, l, n, o, p,
q, r, s, t, u,
v, w, x, y, z.

(Holub 1977: 25)

¹⁹Hier word uiteraard gevaarlik veralgemeen, want dit is hoegenaamd nie meer moontlik om van "Marxistiese literatuurkritiek" te praat asof daarmee na 'n homogene benadering verwys word nie. Die hedendaagse, meer "genuanseerde" Marxistiese modelle inkorporeer dan ook dikwels poststrukturealistiese "insigte". Vergelyk in dié verband onder meer Fredric Jameson, Fables of aggression (1979) en The political unconscious (1981); Terry Eagleton, Criticism and ideology (1976); en Pierre Macherey, A theory of literary production (1978).

²⁰Vgl. Elam (1980) se onderskeid tussen "dramatic text" en "performance text". By nadere ondersoek blyk dit dat ook dié verhouding meer verwickeld is as wat die meeste Marxistiese modelle wil toelaat:

Literary critics have usually implicitly or explicitly assumed the priority of the written play over the performance, the latter being more often than not described as a 'realization' (actual or potential) of the former ... Since, chronologically, the writing of the play precedes any given performance, it might appear quite legitimate to suppose the simple priority of the one over the other ...

But it is equally legitimate to claim that it is the performance, or at least a possible or 'model' performance, that constrains the dramatic text in its very articulation. The 'incompleteness' factor ... - that is, the constant pointing in the dialogue to a non-described context - suggests that the dramatic text is radically conditioned by its performability. The written text, in other words, is determined by its very need for stage contextualization ...

What this suggests is that the written text/performance text relationship is not one of simple priority but a complex of reciprocal constraints constituting a powerful intertextuality. Each text bears the other's traces, the performance assimilating those aspects of the written play which the performers choose to transcodify, and the dramatic text being 'spoken' at every point by the model performance - or the n possible performances - that motivate it. This intertextual relationship is problematic rather than automatic and symmetrical ... It is a relationship that cannot be accounted for in terms of facile determinism. (Elam 1980: 208-209)

²¹Vergelyk ook:

We must go beyond the work and explain it, must say what it does not and could not say: just as the triangle remains silent over the sum of its angles. (Macherey, aangehaal in Massyn 1987: 15)

Die vraag ontstaan of Jameson se metafoor van "konsentriese horisonne" nie ook hierby gereken kan word nie. Volgens Massyn

spring [Jameson] die klag van reduksionisme, wat so dikwels teen die Marxistiese kultuurkritiek gerig word, vry, deur sy funderende geskiedsopvatting te verwikkel. Hy postuleer 'n stel konsentriese horisonne wat die politieke grondlegging van die individuele teks tragsgewys verbreed. (Massyn 1987: 22)

Myns insiens is dié model juis reduksionisties, aangesien die teks op 'n nog meer verwikkelde wyse benader word as die omskrywing van 'n "materiële subteks", wat as 'n basis, 'n "absent cause" (Jameson 1981: 35) optree - hoewel dit slegs tekstueel toeganklik is.

²²Sien byvoorbeeld Michael Ryan, Marxism and deconstruction (1982).

²³Derrida 1986a: 367.

²⁴Aangehaal in H. du Plessis 1987: 212.

²⁵Vgl. L.T. Du Plessis 1986: 43 en 89. Tradisioneel is - verkeerdelik - aanvaar dat die GRA op 14 Augustus gestig is.

²⁶Volgens Nienaber en Nienaber was die stryd

nie in die eerste geval 'n stryd teen Engels nie, nog minder teen Nederlands. Dit was 'n stryd vir Afrikaans as kultuurmedium. (Nienaber en Nienaber 1941: 14)

'n Stryd impliseer egter altyd 'n "teenparty" (indien nie 'n "vyand" nie) - iets/iemand waarteen/teen wie gestry word.

²⁷Dié syfer is 'n uiters konserwatiewe amptelike beraming; ander waarnemers stel die dodetal op meer as 1 000, met meer as 5 000 beseerdes. (Leonard 1983: 9)

²⁸"South Africa is paradise on earth ... and it is absolute death". (Breytenbach 1984c)

²⁹Vgl. Van der Merwe (1975: 2-16), wat hierdie "paradoks inherent aan die woordkuns" taamlik uitvoerig bespreek.

³⁰Vgl. Van der Merwe 1975: 237:

Woordkuns word die digter se vyand omdat, in plaas daarvan dat woorde die ek terugdra na homself, hulle hom onherroeplik verstrooi.

IDENTITEIT EN AFSTAND

Unique arrangements need
to be made for our
situation.

--P.W. BOTHA¹

2.1. Taal : geskiedenis : ideologie

- 1 Ons is oud.
- 2 Ons taal is 'n grys reserwis van meer dan
honderd jaar
- 3 met die vingers styf om die snellers -

Die herhaalde, prominente gebruik van die voornaamwoord "ons" in die bostaande fragment - soos ook in die res van die gedig - laat onmiddellik die vraag ontstaan: wie is "ons"? Wie is hier aan die woord?

Die identiteit van die spreker(s) bly egter nie lank 'n raaisel nie. Selfs al word daar nie verder gelees as die titel en dié drie reëls nie, is die verwysing - die intertekstuele verwysing - duidelik na die "Afrikanervolk", na dié segment van die Suid-Afrikaanse samelewing wat hulle ten nouste met die Taal vereenselwig, en hulle déúr die Taal as 'n hegte, afsonderlike groep identifiseer.

Aangesien "(Taalstryd)" volgens Breytenbach vroeg in 1976 geskryf is,² is die voor die hand liggende afleiding dat daar met "meer dan honderd jaar" na 1875 verwys word - altans, dít is die jaartal wat onmiddellik by die Afrikaner wat sy taalgeskiedenis

ken, opgeroep sal word, omdat die Paarlse "geboorte" van Afrikaans in dié jaar sou plaasgevind het. Die ouderdom van die taal, en dié belangrike (deurslaggewende?) fase van die Afrikanervolk se geskiedenis word dan ook gesuggereer met die gebruik van die verouderde vorm, "meer dan".

Maar waarom 1875? Wat het in dié jaar aanleiding gegee tot die "geboorte" van "ons taal"? Antonissen bied as motivering die "liefde, die groeiende eerbied vir die enigste taal (en nasie) by 'n aantal mense" (Antonissen, aangehaal in Esterhuyse 1986: 8).

Van kardinale belang is dus die sosiale rol wat die taal speel, as 'n samebindende én onderskeidende faktor:

Die Afrikaanse gedagte kom uit die diepte, kom voort uit die Afrikaanse siel. Staties beskou is die Afrikaanse siel daardie gesindheid van die Afrikaanse volk wat hom innerlik onderskei van alle ander volke; daardie mistieke eienskappe wat aan die volk iets nuuts en eie, iets onderskeidends en selfstandigs van aard gee. Dinamies weer is die Afrikaanse gedagte die wil om die selfstandige en anderse eienskappe van die innerlike wese te behou en dit deur gebruikmaking te verregverdig as lewensnood-

saaklik vir die volk in die volle uitlewing van sy aard. (Nienaber en Nienaber 1941: 9; my kursivering)

Daarmee bevestig Nienaber en Nienaber een van die basiese uitgangspunte van die sosiolinguistiek:

Language itself is content, a referent for loyalties and animosities, an indication of social statuses and personal relationships, a marker of situations and topics, as well as of the societal goals and the large scale value-laden arenas of interaction that typify each speech community. (Joshua Fishman, aangehaal in Esterhuyse 1986: 2)

As taal 'n samebindende faktor is, moet dit ook 'n (onder)skeidende faktor wees: sterk identifikasie met 'n spesifieke groep impliseer 'n afstand van dié wat "buite" die groep staan; 'n "ons" impliseer altyd 'n "hulle" (of 'n "julle").³

In "(Taalstryd)" word 'n soortgelyke afstand taalmatig geskep: die voornaamwoord "julle" kom byna net so dikwels voor soos "ons", maar "julle" verkeer telkens in 'n ondergeskikte posisie t.o.v. "ons", die besitters van "die Taal" - vergelyk bv.:

- 20 Ons sal julle die ABC van vooraf voorsê,
 21 ons sal julle tou-wys-maak
 22 met die riglyne van ons Christelike

Nasionale Opvoeding

Dit is duidelik dat Breytenbach hier 'n soort "taala-partheid" verbeeld; die Afrikaner se taal is dan ook een van die belangrikste "wapens" van volksnasiona-liste:

Die Afrikaanse taal is in die eerste en die laaste plek die grootste onderskeidingsfaktor wat die Afrikaner betref. Die ontstaan, krag en groei van Afrikaans is besonders, want die taal het dit - ongeag die sterkste teenkanting - vermag. Kerklui, politici, akademici, sake-manne, kulturele leiers en vakmanne, asook die algemene Afrikaner-publiek het 'n besondere rol gespeel om aan Afrikaans beslag te gee. Weens verstedeliking, enerses modes, internasionalisering, toetrede tot professionele beroepsringe en groter geldkragtigheid word die Afrikaner dikwels nog net deur sy taal van die blanke res onderskei. (Swart 1987: 23)

Die ooglopende onderskeid wat deur die Taal teweeg gebring word, is dié tussen Afrikaner en nie-Afrika-ner; in "(Taalstryd)" is die "ons/julle"-kode

tekenend van die skeiding tussen "wit" en "swart" waarop die hele samelewingsbestel in Suid-Afrika gegrond is.⁴ Waar Swart hierbo verwys na Afrikaans as die één faktor wat die Afrikaner van die "blanke res" onderskei, is dit 'n aanduiding dat die "rasse"-onderskeid vir hom 'n vanselfsprekendheid is; méér nog - dit is 'n roeping, 'n heilige taak:

Volkereskeiding was vir die Afrikaner aanvanklik 'n godsdienstige, beskawings-, kulturele en oorlewingskwessie. Om homself te bly, moes hy nie vermeng nie - veral nie buite sy ras- en kultuurmilieu nie, want dan het sy waardes, Christelike voogdyskap en roeping in die gedrang gekom. Daarom het hy ook nooit die strewe getoon om anderskleuriges imperialisties-kultureel te betrek en te verower nie. Na binne was sy kultuurtaak rondom homself in ieder geval groot genoeg. Buitendien het God die feit en identiteit van volkere bepaal. God het in sy skeppingsverskeidenheid die Babelstrewe van 'n verenigde mensheid veroordeel; so het hy bely. (Swart 1987: 35)

Kortom, "ons taal" is 'n teken met 'n besonder sterk ideologiese lading; ideologie (ek huiwer om te skryf: 'n ideologie) wat gestalte kry en werkzaam is in die intertekstuele spel van taalhistoriese, literêre en

letterkundige werke, skole, universiteite, kerke, politieke partye, koerante, televisie, ens. ens.

Dat die taal gepersonifieer word as "'n grys reserwis" dui op die sterk identifisering van die spreker(s) met die taal - die Taal is die mense wat dit praat/daarvoor veg. Daarbenewens word die totale vereenselwiging van spreker(s) en Taal bevestig met die paradoks in reëls 2-3: ons taal (enkelvoud) is 'n grys reserwis (enkelvoud) met die vingers (meervoud) styf om die snellers (meervoud). Eenheid en veelheid word ver-enig. Taal en stryd is een, onskeibaar. Eendrag maak mag. Dié Taal is stryd.

2.2. "It beskaafde deel van ons folk"

2.2.1.

Maar ook ander moontlikhede skuil agter, in en om die teks; die betekenis van die gedig is onbepaalbaar en ontwykend, want:

The authentic poem now achieves its dearth of meaning by strategies of exclusion, or what can be called litanies of evasion. (Bloom 1976: 15)

'n "Alternatiewe" lesing van "(Taalstryd)" bevestig die bestaan van 'n ander geskiedenis van Afrikaans, 'n geskiedenis wat 'n bedreiging vir die "ons"/"julle"-paradigma inhou, en derhalwe uit die "amptelike" geskiedskrywing geweer word. Adam Small verwys soos volg daarna:

Ons was ... Afrikaans voordat die Afrikaner wat vandag die meeste daarop roem dat hy Afrikaans is, dit was. U sal onthou dat Afrikaans eers "kombuistaal" was, 'n taal wat uit die diepste setel van die kultuur hier by ons dus in 'n tyd van sy vroegste ontstaan, verban is deur die voorvaders van die eerste mense wat vandag so 'n trots daarin het om Afrikaans genoem te word." (Small, aangehaal in Esterhuyse 1986: 27-28)

"[M]eer dan honderd jaar" hoef nie (slegs) as 'n verwysing na 1875 gelees te word nie; "meer dan" is immers ook baie onspesifiek; dit sou éniets meer as honderd jaar kon be-teken.

Daar word algemeen deur taalkundiges aanvaar dat Afrikaans reeds teen 1806 as 'n aparte taal bestaan het, maar vanweë faktore soos die verengelsingsbeleid van die Britse regering en 'n geringskatting van Afrikaans

onder die Nederlands-Afrikaanssprekende deel van die wit bevolking self, het die taal geen amptelike status geniet nie, is dit beskou as 'n "Hotnotstaal", 'n "kraalpatois" (Nienaber en Nienaber 1941: 17). Die "taalstryd" gaan dan ook om die ontkenning van dié geskiedenis, of minstens die relegering daarvan tot 'n blote "voorgeskiedenis".⁵ In 1874 skryf Arnoldus Pannevis in De Zuid-Afrikaan:

Ik denk dat it tyd is om ons Afferkaanse taal te erken. Al wat ik tot hier toe in it Afferkaans gelees het, is veel meer Hottentots Afferkaans as iets anders. Ons moet uitfind hoe spreek it beskaafde deel van ons folk. As ons dat gevonde het, dan gaat ons die re-els uitvinden ... (Pannevis, aangehaal in Esterhuyse 1986: 12) -

'n aanhaling wat byna sreek om Derrideaans-dekonstruerend gelees te word. Want soos in die geval van die tekste van De Saussure, Rousseau en Lévi-Strauss wat deur Derrida in Of Grammatology en Writing and difference gedekonstrueer word, word fonosentriese skrif en die gesproke woord ook hier op 'n paradoksale wyse teenoor mekaar afgespeel. Aan die een kant is daar 'n "profound ethnocentrism privileging the model of phonetic writing, a model that makes the exclusion

of the graphie easier and more legitimate ..." (Derrida 1976: 120). Skrif word geïnterpreteer as 'n "teken" van beskawing⁶ - die Taalstryd het dan ook grotendeels gegaan om die erkenning van Afrikaans as skryftaal.

Aan die ander kant word die gesproke woord as die norm voorgedou: "Ons moet uitvind hoe spreek it beskaafde deel van ons folk ... dan gaat ons die re-els uitvinden." 'n Logosentrisme wat ook 'n onbeskaamde etnosentrisme is: die geskrewe Afrikaans wat reeds (d.w.s. vóór 1875) bestaan, kan geen ware Afrikaans wees nie; dit is 'n "afwyking", want dit is "Hottentots Afferkaans". Op grond van 'n bestaande korpus individuele taaluitinge (taal as parole) vind daar dus 'n ideologiese/etnosentriese/rassistiese seleksieproses plaas ten einde die "reëls" van die Taal (taal as langue) te definieer. Dit is vir die "Regte (sic) Afrikaners" beskore om die onderskeid te maak, om die reëls van die AB neer te lê, om dié "nuwe" taal te vorm en dit met alles in hul vermoë te beskerm teen daardie "ander" taal, daardie "gevaarlike supplement" (vgl. Derrida 1976: 141-164). Dit was dus uiteraard 'n politieke daad:

Die "keuse" van die dialek wat die basis van die standaardtaal sal vorm, het niks te doen met die taalkundige voortreflikheid van daardie

dialek nie, maar spruit uit die politieke en ekonomiese mag wat die gebruikers van daardie dialek kon monster toe die standaardtaal sy beslag gekry het. (Ponelis 1987: 9)

2.2.2.

Een manier waarop 'n "standaardtaal" sy eie posisie bestendig, is deur ander dialekte te stigmatiseer. In die Afrikaanse taalgeskiedenis neem dié stigmatisering onder meer die vorm aan van "die mite van Afrikaans as die unieke skepping van blankes met 'n 'Hotnotstaal' wat onafhanklik daarnaas ongebreideld en buite beheer voortbaster"⁷ (Esterhuyse 1986: 31). Om die saak van die opkomende Afrikanernasionalisme te dien, moes daar aan Afrikaans die beeld gegee word van "die één enigste witmanstaal" (Langenhoven, aangehaal in H. du Plessis 1987: 214), terwyl "gekleurde variante selfs deur sommige akademici wat hulself as kenners op die gebied beskou, as 'n aparte linguietiese verskynsel beskou word." (Esterhuyse 1986: 13):

Ons moet die saak waarskynlik so voorstel: die Hotnots het hul eie, laat ons dit noem, plat Afrikaans; die Afrikaanse taal is dan daar gebore waar die Afrikaanse volk gebore is - op die platteland in die deftige ou Hollandse boerewonings. (G.S. Nienaber, aangehaal in Esterhuyse 1986: 13)

Ook die volgende uitspraak ten opsigte van die bydrae van "vreemdelinge" tot die Afrikaanse literatuur is verteenwoordigend van die kultuurchauvinisme en etnosentrisme wat by baie Afrikaner-akademics voorkom:

Sedert 1940 het die nie-Afrikaner ook stem gekry in ons poësie. Dink maar aan die werk van die Kleurlinge Petersen, Philander en Small; aan die werk van "vreemdelinge" soos Olga Kirsch en Peter Blum. Hieroor kan 'n mens jou verheug; dis 'n verblydende aanduiding van die uitdyende gebied van ons taalinvloed. Maar dit het ook komplikasies meegebring. Die Afrikaanse literatuur was nie langer uitsluitend die literatuur van die Afrikaner nie. Die taal was nie meer "gansch het volk" nie. Tot en met die Tweede Wêreldoorlog het die Afrikaanse digter hom natuurlik meermale geopenbaar as die opstandige, die afwykende en afwysende enkeling wat dit in meer as een opsig buite die grense van die aartsvaderlike wêreld gewaag het: Ma-raais, Toon van den Heever, Van Wyk Louw, byvoorbeeld. Daar was kritiek en verzet, maar dit was 'n "lojale verzet" wat hom selde of ooit teen die identiteit van die Afrikaner gerig het. In die afgelope jaar of tien is daar egter hier en daar 'n ander gees te bespeur.

Miskien hang dit saam met die politieke druk wat van buite teen ons land volgehou word: miskien is dit 'n verbygaande mode. Ek weet nie. Maar feit bly dat daar vandag ook via die Afrikaanse literatuur, dikwels in die taal van 'n vyandige pers, aanvalle geloods word op die Afrikaner en dat daar tans meer as een stuk literatuur verskyn wat afwysend staan, indien nie vyandig nie. En hierdie houding word nie slegs by enkele "vreemdelinge" aangetref nie. Nog onlangs het iemand soos Breyten Breytenbach in die pers verklaar dat hy skaam is om 'n Afrikaner te wees, 'n ander skrywer dat hy skaam is om 'n blanke te wees. Meer as een Afrikaanse outeur het al gedreig om in Engels te skrywe en om permanent in die buiteland te gaan woon.

Nou wil ek nie beweer dat die "vreemdelinge" noodwendig antagonisties teenoor die Afrikaner staan nie, ook nie dat daar langs dié weg nie 'n belangrike bydrae tot die Afrikaanse poësie te lewer is nie; ek wil alleen maar sê dat ons, ook in die letterkunde, besig is om die prys van ekspansie en inklusiviteit te betaal. Daar is 'n koue wind aan die opsteek in ons literatuur. Ons sal merk dat dinge wat vir die Afrikaner hoë waarde het, toenemend behandel

gaan word op 'n siniese of lughartige of respeklose wyse wat dikwels aan ontwyding grens.
(Grové, aangehaal in Du Randt: 48)

2.2.3.

Teen hierdie en ander bedreigings en "negatiewe invloede" moet die Afrikaner en sy Taal beskerm word. Vandaar die militêre beeld van die "reserwis" in reël 2, 'n woord wat vanweë die "verkeerde" spelling hier betekenisverruiming ondergaan. Twee woorde met teenoorstaande betekenisse lê hierin opgesluit: "reserveer" en "(uit)wis(sing)". Albei beklemtoon die stryd-aspek: die beweging wat veronderstel was om "opbouend" te wees, wat te make gehad het met die "handhawing" en "uitbouing" van die Afrikaanse taal en kultuur het ook uitwissing behels: uitwissing onder meer van "nie-standaardvorme" van die taal, maar ook uitwissing van weerstand téén die Taal (én, uiteindelik, selfvernietiging?).

Daarom (onder meer) is "die vingers styf om die snellers" - gereed om te skiet, maar ook: verstar, in reëls vasgelê, nie gewoond aan anders as op die verdediging wees nie. Die beeld is ook tekenend van die dood wat reeds sluimerend in die taal teenwoordig is, die dood wat inherent is aan "[s]ituasies waar verandering, interaksie, éénwording uitgeskakel word" (Van der Merwe 1975: 231). Vergelyk in dié verband

Breytenbach se beskrywing van Suid-Afrika en sy inwoners in die gedig, "My kontrei":

net die mense is star
 wit en swart met skille en al
 op die rotse uitgeskyt
 en dié ghwano bly aparterig groen⁸

(H: 86)

Dit is uiteraard deur die taal dat 'n "werklikheid" van "wit" en "swart", van "ons" en "julle" - van apartheid geskep word. En ten spyte van sy ballingskap kan die digter hom nie van dié realiteit losmaak nie; hy bly "'n wit geluid uit die seemeeu se suide" (H: 86), die taal waarin hy dig, is dié van apartheid en rassestereotipes soos:

'n kaffer is 'n bobbejaan,
 hotnots suip en koelies verneuk,
 die witman hou die opbou in pag

(K: 38)

Daarteenoor staan "die wonderwerke van die vlees wat groei / soos woorde spoel en klop" (versreëls 7-8) - 'n beeld van lewe (én dood, van "lewendood"), van groei en metamorfose; 'n proses waaraan ook die Afrikaner nie kan ontkom nie, ten spyte van sy pogings om dit deur middel van "swart (en dus ook wit) konstruksies" hok te slaan:

2.2.4.

Die (strewe na die) erkenning van Afrikaans is dus 'n ontkenning van die taal se oorsprong as 'n Afrika-taal, met 'n eensydige beklemtoning van die Europese/Dietse/"wit" komponent daarvan. Des te meer ironies dan die naam wat aan die taal gegee is:

Daarom noem hulle [die "Regte Afrikaners"] die Boeretaal ook "Afrikaans" - die taal van Afrika in teenstelling met die tale van Nederland, Engeland, Duitsland, e.a. (Nienaber en Nienaber 1941: 15)

'n Skrale agt bladsye verder maak die Nienaber-broers die volgende uitspraak:

Ons vorm deel van kulturele Dietsland, is kragtens ons gemeenskaplike taal en kultuur 'n lid van die Driebond Nederlands-Vlaams-Afrikaans, en omrede ons lidmaatskap het ons voorregte wat ons moet geniet en gebruik van maak; maar daarteenoor het ons ook verpligtinge wat ons moet betrag en nakom. Die verpligtinge is onder meer om ons Dietse karakter te bewaar, om ons taal van verbastering en verwildering te red, om ons deel aan die opbouing van ons gesa-

mentlike kultuurwerk te verrig. (Nienaber en Nienaber 1941: 23)

Asof in reaksie hierop skryf Breytenbach in The true confessions of an albino terrorist:

The Afrikaner establishment's historians and academicians, the lords of culture and of tribal identity, pretend that Afrikaans is the youngest in the family of Germanic languages. They need to say this because they must accentuate the European heritage and predominance - with all its implications of cultural-imperialist 'superiority' not yet disavowed. But to be African is to be a bastard. The heart of Africa is metamorphosis. (Breytenbach 1984b: 321)

Die Taalstryd is 'n stryd waarin "ons" en "julle" twee fasette van "die Taal" verteenwoordig: "Ons Dietse karakter" - waarna ook betekenisvol verwys word as "ons rasegte Dietse karakter" (Nienaber en Nienaber 1941: 40, my kursivering) - teenoor "verbastering en verwildering". Europa teen Afrika. Maar ook: Afrika teen Afrika.⁹

2.3. Disseminasie: afkoms en revolusie

2.3.1.

In die gedig, "Please don't feed the animals",
verwoord Breytenbach die Afrikaner se miskenning van
sy Afrika-gesitueerdheid en sy eensydige beroep op sy
Europese afkoms:

ek is Germaans
ek is wreed
ek is blank
ek sluip uit die oerbos van mites
en sagas
en staan geroepe en vasberade
en voorbestem
op die vlaktes
van hierdie chaotiese kontinent
regop
luister
ek is Germaans
ek is wreed
regverdigheid is nooit maklik
verdelg alle afwyking
ek grawe die oog uit die nag
die skande van nonwhite inheemsheid
tas my nooit aan
[...]
ek het afkoms

ek stam
 ek is suiwer ek is eng
 so soos blank
 [...]

(K: 30-31)

Die sogenaamde "beskawing" en "vooruitgang" wat deur die Dietse ras na Afrika gebring word, word ook in dié gedig geïroniseer:

ek kom met my Saracens vol beskawing
 met my stralers vol vooruitgang

(K: 31)

Dit vind weerklank in die volgende twee strofes uit "(Taalstryd)":

34 Want ons is Christus se laksmanne.
 35 Ons is op die mure om die lokasies
 36 met die geweer in die een hand
 37 en die masjiengeweer in die ander:
 38 ons, sendelinge van die Beskawing.

39 Ons bring vir julle die grammatika van
 geweld

40 en die sinsbou van verwoesting -
 41 uit die tradisie van ons vuurwapens
 42 sal julle die werkwoorde van vergelding hoor
 43 stotter.

In albei gevalle praat die sprekers vanuit 'n posisie van mag en outoriteit; 'n posisie wat verwerf is deur die besit van gesofistikeerde wapens, maar óók die taal (die Taal) van die heersers - die taal van "ons"/"julle", "wit"/"swart", van "apartheid" (en van "afsonderlike ontwikkeling" en "vreedsame naasbestaan"), van "swart konstruksies". Omdat dit 'n taal is wat in stryd is met metamorfose, die "hart van Afrika", kon dit sy posisie slegs met geweld bereik. Daarom is die taal "die grammatika van geweld", "die sinsbou van verwoesting" en "die werkwoorde van vergelding".

Dié vereenselwiging van die taal met geweld word in versreël 43 met die woord "stotter" verbeeld - dit herinner aan die geluid van 'n masjiengeweer (soos ook die geval is met die staccato-ritme van die kort, "afgekapte" reëls van "Please don't feed the animals"); vergelyk ook die volgende reëls in Uys Krige se "Lied van die Fascistiese bomwerpers":

Hoor julle ons lied, hoor julle dit?
 Ons vlerke druis dit,
 ons motore ronk dit,
 ons skroewe soem dit,

ons masjiengewere stotter dit

en ons bomme

bulder dit

Terselfdertyd dui "stotter" natuurlik op gebrekkige kommunikasie, iets wat nié as 'n kenmerk van die taal van die "sendelinge van die Beskawing" verwag word nie. Dit is ook 'n vooruitwysing na die einde van die gedig, waar kommunikasie besig is om heeltemal te desintegreer:

- 50 En julle sal die Taal asseblief leer
gebruik,
- 51 gehoorsaam sal julle dit gebruik,
breek ...
- 52 want ons lê reeds met die doodsroggel
- 53 se klop en se spoel
- 54 aan die lippe ...
- 55 Óns, ons is oud ...

Dit is immers logies dat die "gestotter" van 'n masjiengeweer tot 'n "doodsroggel" sal lei. Maar die taal is ook sêlf 'n "doodsroggel". Lewende, kommunikatiewe taal "klop en spoel" (reël 8) - en daarmee word 'n verband gelê met "die klop en die spoel van 'n hart" (reël 17). Só word daar aansluiting gevind by 'n bekende motief in Breytenbach se poësie - die hart

as setel van emosie, wat déúr die mond in taal gestalte kry: vergelyk die gedig, "wat die hart van vol is loop die mond van oor" (Y: 12); en die omvorming van dié idioom om 'n meer eksplisiete kommunikasieskema uit te beeld: "wat die hart van vol is loop van mond tot oor" (H: 36).

In "ons" monde én in "ons" harte skuil egter die dood:

27 want in óns lê die monde
28 met die gif in die klop en die spoel van
 die hart.

Dit is duidelik dat die spreker in reëls 50-55 reeds deeglik aangetas is deur die gif en die ouderdom - hy is besig om op 'n byna seniele wyse in gefragmenteerde frases sekere dinge te herhaal wat reeds gesê is. Vergelyk veral die laaste versreël, waar die herhaling van die openingsreël die realiteit van "ons" ouderdom herbevestig, en dieleistippels daarop dui dat "ons" ouderdom implikasies het wat nie hier uitgespreek word nie - omdat die gedagte daaraan dalk te skrikwekkend is?

Terselfdertyd herbevestig die spreker egter ook die identiteitsgevoel van die volk nadrukliker as op enige ander plek in die gedig, deur "ons" te aksentueer én te herhaal. Maar daarmee word "julle" (voort)bestaan

opnuut 'n realiteit: as "óns" oud is, wat van "júlle"? Die magsverhouding, die "ons"/"julle"-verhouding, verkry 'n uikers dubbelsinnige betekenis: "ons" is oud, besig om te sterf, maar "ons" het nog steeds die mag om "óns" en "júlle" te (onder)skei - ook (en uiteindelik, slegs) in die dood, want "ons" sterf alleen en "julle" bly agter.

Versreël 50 is dubbeld ironies. Aan die een kant is dit nie te verwagte dat "ons" vir "julle" mooi sal vra om iets "asseblief" te doen nie. Die reël is dan ook eerder 'n bevel as 'n versoek: "ons" sê "julle" sal ...

Aan die ander kant is die feit dat die woord "asseblief" hier wel gebruik word, tog 'n aanduiding dat "ons" besig is om "ons" mag te verloor, dat "ons" nou besig is om desperaat 'n laaste versoek (wat eintlik 'n bevel is) tot "julle" te rig: deur die taal in "julle" hande te laat wil "ons" die dood transendeer, wil "ons" in die Taal voort-leef.

Die magsposisie van die sprekers word in beide gedigte godsdienstig verantwoord. Hulle verkeer in 'n spesiale, bevoorregte verhouding met God, maar dit is telkens 'n verwronge verhouding met 'n God wat deur die volk gemanipuleer word:

ek lei my blinde Teutoniese God
 soos 'n wit olifant
 aan die wit slurp
 deur die wit en heidense duisternis¹⁰

- 'n God in wie se naam daar doodgemaak word:

Want ons is Christus se laksmanne

(Natuurlik kan dié reël ook anders gelees word: die volk word vereenselwig met die mense wat Christus gekruisig het - of dié wat Christus verwerp en láát kruisig het. En so word die Afrikanervolk se identifikasie met die Israeliete, die uitverkore volk van God,¹¹ in 'n nuwe lig gestel.)

2.3.2.

"(Taalstryd)" toon duidelike struktureel-tematiese raakpunte met Uys Krige se "Lied van die Fascistiese bomwerpers", veral wat betref die "ons"/"julle" paradigma (vgl. byvoorbeeld hoe die versreëls ook hÍér dikwels met "ons" begin, en hoe die sprekers vanuit 'n posisie van mag met "julle" praat en handel).

In beide gedigte regverdig die sprekers hulle magsposisie en die daade wat hulle vanuit dié posisie verrig deur hulleself voor te stel as verteenwoordigers van God wat besig is om 'n heilige taak te verrig. Reeds

in die eerste twee reëls van "Lied" kondig hulle hulle goddelike verheuenheid aan:

Ons gons uit die blou.
ons dreun bo die aarde.

Dié magsposisie lei in "(Taalstryd)" tot die negatiewe "verwerping" van die aarde (reël 6).

In die Breytenbach-teks is dit duidelik dat die sprekers aan die einde van die era van hul heerskappy staan; teenoor die glorieryke openingsreëls van "Lied", begin "(Taalstryd)" met die aankondiging dat "ons" oud is, en word daar voortgegaan om "ons" dood in die vooruitsig te stel. En teenoor die triomfante-like refrein, "Lewe Christus, die Koning!" staan daar nou die swaar, onheilspellende toon waarmee die einde in die vooruitsig gestel word, en wat dikwels deur leistippels aan die end van strofes aangedui word. Dit is die taal van die dood.

Kannemeyer wys daarop dat die Krige-gedig "'n duidelike progressie [toon] deurdat die aksent aanvanklik op die 'ons' val en later toenemend verskuif na die "julle" wat deur die aanvalle bedreig word" (Kannemeyer 1978: 445). In "(Taalstryd)" word 'n aktiewe rol van vroeg af aan "julle" toegesê, in vergelyking met die aangesprokenes in "Lied", wat hoofsaaklik net

moet "luister", "kyk", en "sterf" - vgl. in die
Breytenbach-teks:

9 Júlle sal die liggame vir ons gedagtes

wees

10 en lewe om ons sterwe te herdenk

11 en die wysies uit ons beenfluite te tower

• • •

Hier is daar nie sprake van 'n patroon van progressie nie; "ons" en "julle" tree afwisselend in die gedig op. En so word die magsverhouding gekompliseer: hoewel "ons" nog steeds deur middel van die taal mag oor "julle" uitoefen en bepaal wat "julle" sal doen (vgl. frases soos "julle sal ...", "ons sal julle ...", "julle is ...", ens.) word die mag (wat inherent aan die Taal is) aan "julle" oorgedra.¹² Dié komplekse verhouding, wat ook in die teken van Derrideaanse différance, complementariteit en van parasitisme staan, word in die volgende versreël vergestalt:

19 Die Taal moet julle nog bemeester.

Die ooglopende betekenis is hier dat "julle" nog moet leer om die Taal te gebruik. Maar die Afrikaanse taalreëls laat ook ander interpretasies toe: die subjek kan hier òf "julle" òf "die Taal" wees. 'n Mens

sou dus ook kon sê dat die spreker hier opmerk dat "julle" nog nie voldoende onder die heerskappy van die Taal staan nie. Die feit dat "die Taal" hier met 'n hoofletter geskryf word, ondersteun hierdie interpretasie - die Taal verkeer in 'n posisie van byna goddelike gesag:¹³

- 23 Julle sal leer om gehoorsaam te wees,
- 24 gehoorsaam en onderdanig.
- 25 En julle sal die Taal leer gebruik,
- 25 onderdanig sal julle dit gebruik

Die Taal bepaal immers die verhouding wat daar tussen "ons" en "julle" bestaan, wie "Baas" is en wie "Klaas", wie in 'n posisie is om bevele te gee en wie dié bevele moet gehoorsaam (vgl. weer "julle sal ..."). "Bemeester" sou dan ook, na analogie van byvoorbeeld "betitel", kon beteken: "om vir julle 'n meester (of meesters) te gee."

Die oordrag van die Taal aan "julle" is dus uiters dubbelsinnig: aan die een kant beteken die beskikking oor 'n taal wel 'n mate van mag, maar in die geval van dié Taal is dit slegs die mag om die dood in die hand te werk:

32 Julle sal die aarde bitter en brak en
glinsterend maak
33 van die klank van ons lippe ...

Dit is immers al wat "die grammatika van geweld", "die sinsbou van verwoesting" en "die werkwoorde van vergelding" kan bied. Buitendien word die Taal "pasella" aan "julle" gegee (versreël 44), d.w.s. met 'n patroniserende houding - dié wat iets "pasella" ontvang, ontvang dit bloot op grond van die genade van die gewer(s). "Pasella" dui ook op 'n surplus, 'n supplement: dit word sáám met iets anders gegee. In dié geval kan die "iets anders" geïnterpreteer word as die "swart konstruksies" van reël 14. Waar die "swart konstruksies" in die teken van apartheid en die dood gestaan het, neem die "pasella" egter die vorm aan van lewende organe: "rooi ore om mee te hoor rooi oë om mee te sien al / polsende, rooi monde" (45-46). Beide "rooi" en "swart" is bekende tekens/spore in Breytenbach se poësie, en albei word gewoonlik gebruik om meer as een betekenis saam te trek. Wat hier veral van belang is, is dat albei lewe sowel as dood kan beteken. Die "pluime swart rook" (reël 16) wat die resultaat is van die verbranding van die "swart konstruksies", verteenwoordig ook nuwe lewe - dit is as't ware die "dood van die dood". Pluime kan draers van saad wees, en in Van Wyk Louw se Die pluimsaad waai ver dui dit op die "disseminasie" van die

betekenis van volk-wees. In "(Taalstryd)" word die "swart" van die apartheidsdenke dus nou ook die antitese van apartheid: dood word lewe.

Dié omwenteling word ook verbeeld met die kleur rooi, "die kleur van gestorte bloed en dood, maar tegelyk die revolusionêre kleur van die lewe" (Brink 1979: 22). Reeds in reëls 16 en 17 word daar 'n verband gelê tussen die "pluime swart rook" en "die klop en die spoel van 'n hart". Die hart is die orgaan wat bloed pomp, en dus onderhouer van die lewe is. In reëls 44-46 word "rooi" egter ook van toepassing op ander organe gemaak - organe wat dus nou "lewend" geword het. Veral opmerklik is die herhaling van "monde" - die mond as spraakorgaan is nou 'n belangrike draer van lewe. (Vgl. ook "polsende" in reël 46. Vanweë die sintaksis kan dié woord op òf "sien" òf "monde" betrekking hê - en daarmee word die verband met "die klop en die spoel van 'n hart" versterk.)

Daarbenewens is rooi die kleur van vuur - wat vernietig, maar ook suiwer; wat bron van hitte en lig (en dus lewe) is (Van der Merwe 1975: 123). "Rooi" en "vuur" staan albei in verband met revolusie - vgl. die volgende reëls uit "Die beloofde land":

opstand en revolusie geword. In dié verband merk Jakes Gerwel op:

'n Interessante aspek van '76 se opstande was dat die politieke taal op Wes-Kaap [die Universiteit van Wes-Kaapland], wat altyd Engels was, in daardie jaar Afrikaans was, en dit nadat Afrikaans in die middel van die hele Soweto-opstand gestaan het. Die kwessie was dus nie Afrikaans per se nie, maar eerder die soort houding waarvoor die taal staan. (Gerwel 1982: 4)

Nou kan "pasella" her-lees word om die "revolusionêre" spraakorgane te beskryf as iets wat "op die koop toe" saam met "die grammatika van geweld" verskaf is, iets waarop "ons" - nie gereken (gebargain) het nie. Maar dit is natuurlik iets wat "ons" te wagte moes gewees het, want dié "grammatika van geweld" en "sinsbou van verwoesting" het ook "die tradisie van ons vuurwapens" (reël 41) en "die werkwoorde van vergelding" behels.

Dus is dit geen wonder nie dat taal en vuurwapens nou saamgetrek word in "loodpuntwoord" (reël 48), en dat die "taalstryd" nou in fisiese terme beskryf word: 'n "loodpuntwoord" breek 'n "spraakorgaan" oop soos wat 'n koeël uit 'n geweer 'n wond veroorsaak.

Maar weer kan hier nie 'n eensydige "negatiewe" óf "positiewe" betekenis (gewelddadig) vasge-pen word nie. Want kan hierdie beelde nie ook seksueel geïnterpreteer word nie? Rooi is immers óók "die kleur van passie, van liefde - veral erotiese liefde" (Van der Merwe 1975: 120), en "polsende, rooi monde" is 'n baie erotiese beeld.¹⁴ Die "oophreek" van die "spraakorgaan" met die "loodpuntwoord" is 'n duidelike sinspeling op die liefdesdaad, 'n daad van prokreasie, van nuwe lewe skeep. En by Breytenbach word dit meermale in verband gebring met die gebruik van die taal (en meer spesifiek, met die skeep van poësie.)¹⁵

Die versoeking is groot om hierin 'n positiewe "opheffing" van die onderskeid tussen "lewe" en "dood" te lees. Die "polsende, rooi monde" roep egter ook 'n ander Breytenbach-beeld op:

die doderyk is 'n geslote gemeenskap
 'n elite in 'n tuisland
 'n blankedom

uit daardie land so treurig en so donker
 uit daardie liggaam
 kom die guerillas
net soos die polsende wond
altyd sy maaiers lok -
 minnaars getros aan die singende wond-anus

die verwonde singhol
die wind ...

(K: 132)

- 'n herinnering dat revolusie nie nét glorieryk is nie, dat die nuwe lewe wat daaruit gebore word saamhang met dood en ontbinding. En dieselfde geld vir die "lewe" van 'n gedig; soos die motto van die afdeling Parapoësie in Lewendood dit stel: "Die Eén se dood is die vers se brood". Hier kan "Die Eén" geïnterpreteer word as 'n verwysing na die strewe om betekenis een-duidig te maak, om dit aan 'n présence te koppel. Die "werklikheid" (die werklikheid as skrif, die werklikheid van die digter) laat geen eenvoudige kategoriserings en teenstellings soos "lewe" teenoor "dood", "goed" teenoor "kwaad" en "swart" teenoor "wit" toe nie. Breytenbach se poësie is net soseer 'n kritiek op - en 'n dekonstruksie van - logosentriese denke as wat Derrida se Of grammarology en Writing and difference dit is. In Breytenbach se taal word "lewe" en "dood" sáám gekonseptualiseer, word dit Lewendood. Daarom verkeer die taal altyd in stryd met sigself, is daar 'n voortdurende "taalstryd" aan die woed tussen verskillende "betekenisse" - en só word betekening geproduseer.

VOETNOTE

¹Aangehaal in Uys 1987: 27.

²Vgl. hoofstuk 1 p.26.

³Dit sluit ook aan by Saussure se insig - wat later deur Jakobson verder ontwikkel is - dat tekensisteme op differensiëring berus: "kat" = "kat" omdat dit nie "mat" is nie, ens. Vgl. Hawkes 1977: 19-28 (oor Saussure) en 76-87 (oor Jakobson).

⁴Vergelyk byvoorbeeld versreëls 14-16:

14 ons [het] vir julle swart konstruksies laat
bou, bliksems -
[...]
16 en nou waai die pluime swart rook

waar "swart" oordragtelik gelees kan word om na "julle" te verwys.

⁵"Typically, Afrikaner nationalism views the entire history of the Afrikaners in its own image with earlier events becoming simply the proto-history of the Afrikaner 'nation'." (Du Toit 1981: 41)

⁶"Blacks and other people of colour could not write.

"Writing, many Europeans argued, stood alone among the fine arts as the most salient repository of 'genius,' the visible sign of reason itself. In this subordinate role, however, writing, although secondary to reason, is nevertheless the medium of reason's expression. We know reason by its writing, by its representations. Such representations could assume spoken or written form. And while several superb scholars give priority to the spoken as the privileged of the pair, most Europeans privileged writing - in their writings about Africans, at least - as the principal measure of the Africans' humanity, their capacity for progress, their very place in the great chain of being." (Gates 1986: 9)

⁷In aansluiting hierby bespreek Esterhuyse voorts die gebruik van "omstrede metafore" in Afrikaans - onder meer "die metafoortros rondom Kleurling (Gam se geslag, Kleurlingprobleem, Kleurlingvolk)" wat "nie per se taalgestalte aan werklikhede (bied) nie, maar ... 'n werklikheid deur die taalgestalte (skep)". (Esterhuyse 1986:34).

Hy wys op die onaanvaarbaarheid van sodanige benamings:

'n Goeie voorbeeld van 'n omstrede metafoor is juis die benaming Kleurling ... Gekleurde studente en ander sosiaal bewuste persone wat deur die Bevolkingsregistrasiewet gedwing word om as Kleurling te registreer, verwys konsekwent na hulself as sogenaamde Kleurlinge. Daarteenoor is die woord gewoon saaknaam vir die meeste Afrikaners geword omdat dit 'n werklikheid skep wat gerieflik binne die apartheidsbestel pas. (Esterhuysen 1986: 35)

Oor die hele mite van "Kleurling"-identiteit - dat daar met dié benaming na 'n aparte nasie (of nasie-in-wording!) verwys word, sien Van der Ross 1979.

⁸Daar moet natuurlik deurentyd in gedagte gehou word dat woorde soos "wit", "swart", "groen", "apart", "skyt" by Breytenbach verskeie, dikwels teenoorstaande betekenisse saamtrek. Nie een van dié begrippe is eensydig "negatief" of "positief" nie: "groen" is lewe sowel as dood (vgl. Brink 1979: 8; Van der Merwe 1975: 126-132); "ghwano", hoewel dit uitskot is, is ook bemesting wat nuwe lewe (kan) voortbring.

⁹By Eugène Terre'Blanche word die Afrika-gebondenheid en die Europese afkoms van die Afrikaner "versoen" in 'n visie van Ou Testamentiese uitverkorenheid - met die gepaardgaande stryd om die land, om vryheid en selfbeskikking:

Ek wil vir u vra om saam met my die oorwinningsfees te vier, want hierdie land is die Boere se land, en hierdie land bly die Boere se land - en ons sal hom hou ...

Ons is produk van hierdie aarde: die son brand in die murg van ons gebeente, die klip en die graniet het kom lê in ons rugmurg; ons het Boer geword, 'n eie Volk in 'n eie Staat in 'n eie Land wat naas ander volkere van die wêreld met trots kan bly staan, met 'n eie Kultuur, met 'n eie Geloof, met 'n eie Moedertaal wat klinkend rond uit ons mond uitborrel, wat gestalte gee aan die skoonheid van ons vlak en ons vlei - ons is arbeiders van niemand, ons is die laaste, die enigste Blanke volk van donker Afrika, God se Westerloot wat stam kom stoot! ... Laat ek nou vir Oliver Tambo en Joe Slovo en die internasionale geldmagte en die internasionale kommunisme en die ANC sê: Julle het Blanke koloniste uit Afrika gedryf, maar die Boere van Afrika kán julle nie uitdryf nie, want hy't gegroei uit Afrika, hy's boom en klip en murg, hy's stryder, soldaat en vegter - julle kry hierdie Boervolk nooit nie! ... Hier

in Afrika, waaroor die noordewind die droë dissel rol ... lê die toekoms deur 'n God bewaar vir 'n klein Westerloot wat Hy gaan wegruk het uit die siek van die humanisme en die liberalisme van Europa om vir hom 'n nuwe Volk te baar! Ja, moeilik die stryd! Hartseer die pad, die Via de la Rosa, die smartpad, die seerpad, waar Boervrouens in stofpaaie agter die waens se spore hul kinders begrawe het! ... Maar dit was die moeite werd. Want hulle het vir u en my 'n testament berei - dat ons as volk, soos die Duitser, aanspraak kan hê op volkereregte! (Terre'Blanche 1986)

¹⁰Vgl. ook: "Die Afrikanerkerke ... stoort 'n God rond asof Hy 'n Casspir is." (Breytenbach 1986c)

¹¹"Die Afrikanervolk word beskryf as 'die Israel van Afrika', en die Groot Trek word gesien as die eksodus na die Beloofde Land. Daar is gesê dat die Afrikaner deur die Hand van God in Afrika geplaas is. Dit is sulke uitsprake wat by die Afrikanervolk 'n besef gekweek het van geroepenheid wat impliseer dat hy 'n rol het om te speel in Afrika as draer van die Christendom en van die Westerse beskawing." (Degenaar 1980: 14-15)

¹²Vergelyk ook:

29 Julle is die sout van die aarde -
30 waarmee sal ons ons sterwe smaak kan gee
31 as julle nie daar is nie?

Hierdie herskrywing van Christus se woorde (vgl. Matteus 5:13) dui weer eens op die posisie van mag en outoriteit wat "ons" teenoor "julle" inneem. Anders as Christus, egter, wat in "Lied" as Koning leef, kondig "ons" in "(Taalstryd)" "ons" dood aan, en "julle" lewe én "julle" beërwing van "ons" taal dien slegs om "ons" sterwe smaak te gee, d.w.s. om dit betekenisvol te maak.

¹³Vergelyk ook die ander woorde in die betrokke twee gedigte wat met hoofletters geskryf word. Daarmee word 'n verband gelê tussen begrippe soos "die Taal", "Christelike Nasionale Opvoeding", "Beskawing", "Christus, die Koning", "God", "die Pous", "die Koninkryk van die Hemele", ens.

¹⁴Vergelyk bv. die volgende reëls, waar "taal" en "liefde" ook verenig word:

Jy is my taal, die saad
van my bevrugting, jy is die woord
waarin ek drome kan stort,
die gedig tussen lakens met die soet asem

van rus by die klewerige mond
 en dáárom was die reën die rillende rooidak
 (H: 37, my kursivering)

¹⁵Sien Van der Merwe 1975: 25-26, en Brink 1979: 16 en 29.

In 'n bespreking van 'n gedig van Shelley vergelyk Miller die onvermoë van liefde sowel as poësie om "the flight to fiery union" (Miller 1979: 246) te bewerkstellig. Hy vervolg dan: :

This does not mean that love-making and poetry-making are the "same thing" or subject to the same impasses determining their failure as performatives magically transforming the world. In a sense they are antagonists, since love-making attempts to do wordlessly what poetry attempts to do with words. [...] Love-making and poetrymaking are not, however, stark opposites in Shelley either. Each is, so to speak, the dramatization of the other or the figure of it. This is an elliptical relation in which whichever of the two the reader focuses on reveals itself to be the metaphorical substitution for the other. (Miller 1979: 246, my kursivering)

Dieselfde sáámdig én teenoormekaarstel van die liefde en die poësie figureer sterk in verskeie van Breytenbach se gedigte: in "Die afstand tussen die blom en die mond" (H: 36) besef die digter terdeë dat ook die liefde van die taalmedium gebruik maak:

wat die hart van vol is loop van mond tot oor

Maar die taal is nie in staat om "die heuning om jou korf [te] sekreer" nie, om die "ek" en die "jy" by mekaar uit te bring nie:

want dit "weet" ek weer
 iewers agter al die tale wat ons skei
 lê die ekke, lê 'n jy

AFRIKANERS EN ...

Ek is nie 'n 'Afrikaner' nie.

--BREYTEN BREYTENBACH,

1971¹

To that extent I shall always
be an Afrikaner ... to try and
help [my own people] by
destroying that which they have
been held prisoners of also -
the structure of apartheid.

--BREYTEN BREYTENBACH,

1984²

3.1. Oorlewing?

Wat ook by die Afrikaner 'n belangrike rol speel, is sy vrees dat die Afrikaner-kultuur en daarmee saam die Afrikaanse taal ten gronde sal gaan. In 'n oorwegend swart Suid-Afrika is dit natuurlik 'n reële moontlikheid.

--J.J. DEGENAAR³

In "(Taalstryd)" word die uiteindelijke verdwyning van die Afrikanervolk klaarblyklik as 'n voldonge feit in die vooruitsig gestel: daar word verwys na 'n tyd "wanneer ons nie meer daar is nie" (reël 5); nie "as ons nie meer daar is nie - daar kan dus nie teen die prikkels geskop word nie. Tog neem die identifikasie van die spreker met sy groep, sy etnosentriese ingesteldheid nie daarom af nie; dit word eerder sterker, meer eksklusivisties - soos onder meer aangetoon deur die aksentuering van "óns". Die kultuur van die groep word as uniek voorgestel - iets wat uiteraard net deur "óns" beoefen kan word. Trouens, die (retoriese?) vraag van versreëls 4-5 kan geïnterpreteer word as 'n stelling: "niemand sal soos óns kan sing wanneer ons nie meer daar is nie." Maar dié stelwyse suggereer ook 'n sekere desperaatheid.

En so tree die teks toe tot 'n debat wat tans fel woed in Afrikaner-akademiese en -kultuurkringe. Die volgende aanhalings gee 'n aanduiding van die breë spektrum van menings oor die voortbestaan (al dan nie) van Afrikaans en die Afrikanervolk:

Ons doel moet steeds die handhawing en bevordering van die Afrikaner-eie wees...

Ons georganiseerde kultuurlewe sal steeds met getalle- en geldgroei werksaam moet bly. Ons is nie oudmodies, alarmisties of vreesagtig as ons ook in eie kring met hierdie wêreldverskynsel volhard nie. Daarom behoort nie-Afrikaners beslis nie in hierdie strukture opgeneem te word nie, omdat dit geldige voortbestaansgrondslae kan afwater. (Swart 1987: 65-67)

Ons hoef ... nie in die slagyster van Afrikaner-volksnasionaisme te trap en toe te laat dat dié idioom vir ons voorskrywe hoe ons ons Afrikanerskap moet artikuleer nie. Dit is tereg onaanvaarbaar dat sommige Afrikaner-leiers nog kan praat van volksnasionaisme as 'n Godgewilde roeping of sending in 'n plurale samelewing, maar dit beteken nie dat die Afrikaner geen rol meer sou hê wanneer die mag

verdeel word en tradisionele skeidings verval nie. Mondigwording op hierdie gebied is uiters noodsaaklik en dit beteken: krities wees ten opsigte van 'n uitgediende Afrikaneridoom en die gewilligheid om Afrikanerskap kreatief te vernuwe. (Degenaar 1980: 4)

Afrikaans is nie 'n wit taal nie, selfs nie uitsluitlik 'n Europese taal nie, maar pas steeds aan by die toestande van Afrika self. Dis 'n kreoolse taal wat nog nie volledig ontwikkel is nie. Dis nie nodig om Afrikaans te verskans nie. Hy gaan bly voortbestaan juis omdat dit nie die alleenbesit van die establishment is nie, maar ook omdat ons daarin gaan slaag - ek is oortuig daarvan - om alternatiewe inhoud aan die taal te gee, en ook ander ideë van belang vir die Suid- Afrikaanse toekoms daarmee te verwoord. (Breytenbach 1985b: 47)

My eerste reaksie is dat die hele kwessie van taalstryd en taalgevoelens 'n "witmens"-kwessie is... Party tale kwyne en ander groei. Ek het nie enige sterk gevoelens as Afrikaans wel eendag sou uitsterf nie - dit is deel van die historiese proses en die menslike lot ...

As Afrikaans nie aktief gehoor en gesien word in die stryd om politieke verandering in ons land nie, verminder hy sy kanse om in 'n veranderde Suid-Afrika te oorleef. (Gerwel 1982: 4)

3.2. Geskiedenis en mag

Dit is 'n bekende feit dat politieke mag reeds van vroeg af as 'n belangrike wapen in die Afrikanervolk se stryd gedien het, en dat die skepping van 'n taaleenheid 'n deurslaggewende rol in die totstand-bringing van 'n Afrikaner-magsbasis sou speel. Want die Suid-Afrikaanse opset skep bepaalde probleme vir 'n groep mense wat hulself in 'n hegte eenheid, 'n "óns" wil saamsnoer:

Ja, die Afrikaner wat bewus is, hang sy kultuur des te meer aan, omdat hy geen suiwer en volwaardige staatkundige betekenis het nie. Sy taal is meer sy eiendom as sy vaderland. 'n Volwaardige volk het albei nodig - taal en vaderland, maar as êrens 'n volk nie albei volledig het nie, dan is die taaleenheid die belangrikste van die twee, dink ek. (Nienaber en Nienaber 1941: 47-48)

Die Afrikaner het geen "suiwer en volwaardige staatkundige betekenis" nie.⁴ Daarom is strukture tot stand gebring om vir dié tekort te kompenseer. 'n Geskiedenis is geskep om die indruk van historiese volkseenheid te wek. Daarenteen wys Brink daarop dat "in ons eerste drie-en-'n-bietjie eeue in hoofsaak nog net vier momente (was) waarop die Afrikaner iets van 'n volkseenheid beleef het ..." (Brink 1985b: 151).

Dié vier "momente" is die opstand van die Vryburgers en Hugenate teen Willem Adriaan van der Stel vroeg in die agtiende eeu (waartydens die eerste aangetekende gebruik van die benaming "Afrikaner" plaasgevind het); die tyd van die Britse besettings van die Kaap; die twee Vryheidsoorloë; en die oorwinning van die Nasionale Party in die 1948-verkiesing.

1875 - wat in die "amptelike" taalgeskiedenis so 'n belangrike plek inneem - was dus nie 'n tyd van volkseenheid nie. Trouens, die reël was eerder teenkanting teen die Afrikaanse saak:

Die Afrikaanse Beweging is in die begin nie die werk van die volk nie. Die volk wou niks met "Patriots" te doen hê nie. 'n Ouderling van Noorder-Paarl het selfs teen sy predikant, ds. S.J. du Toit, gesê, dat as hy weet wie die

Redakteur van Die Patriot is, hy hom met sy eie hand sal wil doodskiet. So anti-Afrikaans was die Afrikaanse volk aanvanklik dat die paar voorstanders van Afrikaans dit gerade geag het om hul name vereers geheim te hou. (Nienaber en Nienaber 1941: 13-14)

In hoofstuk twee is reeds aangetoon dat die vroeë geskiedenis van Afrikaans nie uitsluitlik - selfs nie oorwegend - "blank" was nie. Dieselfde geld ten opsigte van die begrip "Afrikaner":

Daar is oorvloedige bewys dat die term vir slawe van Afro-Europese afkoms Afrikaanders was, en dat die eksklusiewe opeising daarvan deur die Regte Afrikaanders eers teen 1875 'n voldonge feit geword het. (Esterhuyse 1986:38)

Die GRA se opeising van Afrikanerskap het 'n spesifieke doel gedien:

Die doel van ons Genootskap is: Om te staan vir ons Taal, ons Nasie en ons Land, en 'n doelstelling van die Afrikaanse Taalgenootskap, naamlik die "aanwakkering en ontwikkeling van 'n suiwer nasionaliteitsgevoel." (Schmidt 1985: 27)

Waarom is die "aanwakkering en ontwikkeling van 'n suiwer nasionaliteitsgevoel" deur middel van die Taal nodig geag? Júís omdat die bestaan van 'n homogene Afrikanervolk nie 'n historiese gegewe was nie:

[T]hroughout their early history [the Afrikaners] never constituted a "total" community, a self-contained Afrikaner society. Their political context, at first, was that of a colonial situation which the Great Trek did not entirely alter - the republics remained part of the sphere of interest of an imperial great power. Socially the Afrikaners were a mere segment of an evolving plural society, and moreover one that was, so to speak, stunted at both ends. At the one end the eighteenth century farmers and trekboers were dependent on slaves and Khoikhoi servants for their manual labour, while the Trekkers did not establish self-sufficient Afrikaner settlements in the interior but took along their coloured servants or employed local blacks. At the other end ... until nearly the end of the nineteenth century the Afrikaner community lacked the institutional resources to produce their own intellectual leaders. (Du Toit 1981: 43-44)

Om 'n Derrida-metafoor te gebruik: vroeë "Afrikanerskap" lê geskryf óór die kaart van Suid-Afrika (maar ook óór die landsgrense); óór volks-, etniese en rassegrense - geskryf in absences en traces. Dit het geen enkele, aantoonbare "kern" nie, dit is altyd elders, die betekenis daarvan bly uit-gestel.

En is die behoefte aan 'n identiteit, 'n metafisiese presence - 'n óns - nie dan juis die uitvloeisel van dié "wesenlike" gebrek, dié immer-afwesigheid nie? Sodat die vraag, "wat is 'n volk?" te verskriklik is om te verduur.⁵

Daarom word die Suid-Afrikaanse geskiedenis, en meer spesifiek die "wordingsgeskiedenis" van die "Afrikanervolk", aangebied as 'n "patient and continuous development" (Foucault 1977: 153). Maar daar is 'n "verbloemde agenda", 'n "subteks". Die mite van Afrikaner-eenheid en van Afrikaans as 'n "witmanstaal" staan in die teken van 'n bepaalde magsverhouding, van kennis as ('n wil tot) mag:

[W]e should admit ... that power and knowledge directly imply one another; that there is no power relation without the correlative constitution of a field of knowledge, nor any knowledge that does not presuppose and constitute at the same time power relations. (Foucault, in Dreyfus en Rabinow 1982: 115)

Binne die kader van die regse politiek in Suid-Afrika word daar nie gekroom om te erken dat die behoud van eksklusiewe Afrikaner- (of blanke)⁶ mag as absolute voorvereiste vir Afrikaner-oorlewing beskou word nie:

In die finale plek gaan dit dan om 'n enkele werklikheid: wie die mag en die gesag het om die wet te vertolk en toe te pas, wie beheer uitoefen en regeer. 'n Ander siening is naief, want beloftes en dokumente van beskerming en geregtigheid is in die totale geskiedenis van die mensheid nie bewaarheid nie. Ons kultuur sal met ander woorde stand kan hou, saam met ander faktore genoem, indien ons die eiesoortige maatskaplike, ekonomiese, staatkundige, kulturele en godsdienstige waardes en beheer behou wat vir, deur en oor onself moet geld. Enige ander opset beteken 'n kultuurrisiko, want juis die Afrikaner se kultuurbewussyn het hom in die verlede in ernstige konfrontasie met 'n verskeidenheid, ook sogenaamde eie owerhede gebring. Dit sal vorentoe weer die geval wees. 'n Suiwer eie owerheid met begrip vir en betrokkenheid by die kultuurwese van die behoudende, meelewende, Bybelgebonde Afrikaner is dus gebiedend. Ja, 'n kultuurgemeenskap kan owerheidsdruk weerstaan en oorleef, maar van genoegsame ontwikkeling, noodsaaklike verdieping

en kragtige uitbreiding kom dan minder tereg.
Juis die Afrikaner is daarvan 'n goeie voorbeeld.
(Swart 1987: 73)

3.3. Teen "verkeerd gerigte en volksvreemde
ambisies", op weg na "'n lewe binne die
gemeenskap"⁷

3.3.1.

Die wetgewing wat die Nasionale Party sedert bewindsaanvaarding in 1948 afgekondig het,⁸ was uitmuntend ~~sukcesvol~~ in "die vestiging van die moderne apartheidstaat wat 'n samelewing, verdeel volgens ras en klas met politieke mag gekonsentreer in die hande van 'n wit heersersélite, op dwingende wyse handhaaf" (Massyn 1987: 7).⁹:

- 12 Van die struktuur van ons gewete
- 13 en uit die skure van ons liefdadigheid
- 14 het ons vir julle swart konstruksies
- laat bou, bliksems -
- 15 skole, klinieke, poskantore,
- polisiestasies -

Vir Breytenbach is dié kleur-gestruktureerde samelewing (die produk van "ons" gestruktureerde gewete¹⁰) 'n verstarde, dooie samelewing - en "samelewing" is nou dubbeld ironies, want dit dui nòg op "saam", nòg op "lewe":

kom ons versuip die gedagtenis van ons saamwees
 en ek drink op ons doodwees
 op jou ewigdurende aparte swartgepleisterde
 gesondheid
 jou witter tater!

(H: 99)

3.3.2.

Wees vrugbaar en vermeerder en
 vul die aarde, onderwerp dit en
 heers oor die visse van die see
 en die voëls van die hemel en
 oor al die diere wat op die
 aarde kruip.

--GENESIS 1:28 (My
 kursivering)

Binne die Christelik-Nasionale paradigma word onderwer-
ping verwerping - verwerping van "die aarde"¹¹ (reël
 6) en van "die wonderwerke van die vlees wat groei"
 (reël 7). Dit is 'n strategie van "verdeel en heers"
 - wat 'n letterlike verdeling van die aarde behels,
 want:

The separation of races happened long before the Nationalist Government. God separated the races. (P.W. Botha, aangehaal in Uys 1987: 24)

(En as die Skepper se agente deel die Staat die grondgebied uit wat vir elke "nasie" beskik is). Ook behels dit die skepping van wette en strukture wat natuurlike lewe en groei, "die wonderwerke van die vlees wat groei" ten alle koste moet verhoed:

Volke wat deurmekaar woon, neig om een volk te word, maar volke wat naas mekaar woon, kan bly voortbestaan op die basis van vreedsame naasbestaan en op die beginsel van sien leef en laat leef.

Die Blankes het nog 'n groot roeping in Suid-Afrika. Daar is miljoene onderontwikkelde mense van verskillende etniese eenhede in die land wat van die hulp en leiding van die Blankes afhanklik is.

Hierdie hulp en leiding kan ons alleen gee as ons self sorg dat ons nie in die riool van integrasie afdaal nie. Dit bly steeds ons plig om onself aan verwording te onthou en die minder bevoorregtes te help om hulself te help. (Coertze 1983: 40).

Hierdie soort kwasi-godsdienstige/morele regverdiging van apartheid lê ten grondslag van selfs die mees "verligte" nasionalistiese denke; die uiteindelijke doelwit bly steeds Afrikaner-oorlewing (en die behoud van Afrikaner-mag en -eenheid)¹² - en dit word slegs moontlik geag indien 'n "ons/julle"-samelewing in stand gehou word.

Daarvoor is "swart konstruksies" nodig - konstruksies wat "ons" laat bou het (reël 14), waarskynlik deur "julle" ("óns" is immers die meesters). Omdat dié konstruksies nie 'n natuurlike toedrag van sake verteenwoordig nie, omdat dit die struktuur is van 'n samelewingsbestel wat op grootskaalse veronregting, op (strukturele) geweld berus, is dit nodig om dit met geweld in stand te hou:

- 35 Ons is op die mure om die lokasies
- 36 met die geweer in die een hand
- 37 en die masjiengeweer in die ander:

"Ons", "Christus se laksmanne", "ons, sendelinge van die Beskawing", verrig "ons" taak soos die Israëliete in die tyd van Nehemia die mure van Jerusalem herbou het:

Dié wat boumateriaal moes aandra, het met een hand die werk gedoen en met die ander hand 'n wapen vasgehou. Die bouers het elkeen sy swaard om die heupe vasgegord gehad. (Nehemia 4:17-18, nuwe vertaling)

Maar nou is dit wapens in albei hande - geen konstruktiewe bouwerk nie. En die wapens is gerig teen dié wat binne die mure is, nie teen 'n vyand wat van buite af wil aanval nie - hoewel die "totale aanslag"-sindroom nog sterk figureer as 'n regverdiging vir die optrede van die "veiligheidsmagte" om "onrus" te onderdruk. Vir die regering is sy taak van die handhawing van "wet en orde" 'n roeping wat, soos die herbou van die mure van Jerusalem, op goddelike gesag uitgevoer word. Daarom eien die staat hom die reg toe om te skiet as dit moet; die volgende uitsprake van P.W. Botha, aangehaal in Uys 1987, dien ter illustrasie:

This Government has not refused to shoot. It has done so. But it does so with judgement - so it can shoot again. (p.102)

I don't want to sound trigger-happy but South Africa's honour is at stake (p.91)

En ook hiér word daar van "julle" hulp gebruik gemaak:

Let the world know this. They may boycott us, but we will manufacture more and more of our own weapons. We will make them with the help of the Coloureds and Blacks. They are already assisting us and I am proud of their contribution. (p.97)

3.4. Die Christelik-Nasionale ABC

What is the use of teaching a Bantu child mathematics when it cannot use it in practice? ... That is absurd ... Education must train and teach people in accordance with their opportunities in life ... It is therefore necessary that native education should be controlled in such a way that it should be in accordance with the policy of the State.

--H.F. VERWOERD¹³

Effective meaningful education is possible only if politics are

excluded from it.

--P.W. BOTHA¹⁴

20 Ons sal julle die ABC van vooraf voorsê,
21 ons sal julle tou-wys-maak
22 met die riglyne van ons Christelike

Nasionale Opvoeding ...

Een van die hoekstene waarop die apartheidsstaat gevestig word, is die onderwysstelsel. Christelik-Nasionale Onderwys moes daarvoor sorg dat segregasie van vroeg af as 'n Godgewilde, natuurlike toestand (en proses) by leerlinge ingeplant word:

For each people and each nation is attached to its own native soil which has been allotted to it by the Creator - God wanted nations and peoples to be separate, and he gave separately to each nation and to each people its particular vocation, its task and its gifts ... Christian doctrine and philosophy should be practiced. But we desire even more than this: the secular sciences should be taught from the Christian-National perspective on life ... Consequently, it is important that teaching personnel be made up of scholars with Christian-National convictions ... Unless (the professor) is Christian, he poses a danger to everyone ... This guardianship imposes on the

Afrikaner the duty of assuring that the colored peoples are educated in accordance with Christian-National principles ... We believe that the well-being and happiness of the colored man resides in his recognition of the fact that he belongs to a separate racial group. (Grondwet van die Instituut vir Christelik-Nasionale Onderwys (1948), aangehaal in Derrida 1986b: 335-336).

In die bestendiging van die magsbasis, word die taal op verskeie maniere in die onderwys ingespan. In stede van 'n "lewende" taal - "woorde wat spoel en klop" (reël 8) - word die taal gebruik om gevestigde opvattinge op subtiële (en minder subtiële) wyses te versterk. In 'n studie van handboeke wat in Suid-Afrikaanse skole voorgeskryf word, identifiseer Du Preez (1983) twaalf "meestersimbole" wat in die handboeke aangewend word ten einde leerlinge se persepsies rakende Suid-Afrika en Afrikaners te vorm. Hulle is:

1. Wetlike gesag word nie bevraagteken nie.
2. Blankes is meerderwaardig; swartes is minderwaardig.

3. Die Afrikaner het 'n spesiale verhouding tot God.
4. Suid-Afrika behoort regmatig aan die Afrikaner.
5. Afrikaners is 'n boerevolk.
6. Suid-Afrika is 'n geteisterde land.
7. Suid-Afrika en die Afrikaner is geïsoleer.
8. Die Afrikaner is militêr vindingryk en sterk.
9. Die Afrikaner word bedreig.
10. Wêreldmening omtrent Suid-Afrika is belangrik.
11. Suid-Afrika is 'n leier in Afrika.
12. Die Afrikaner het 'n Godgegewe taak in Afrika.

(Du Preez, soos saamgevat in
Esterhuyse 1986: 44-45)

Oor die keuse van voorgeskrewe werke vir die verskillende onderwysdepartemente, skryf Esterhuyse (1986) taamlik uitvoerig; hy kom tot die slotsom dat:

waar die Afrikaanse literêre werk as 'n kulturele uitdrukking ervaar word, die kulturele voorkeur geniet b6 ander insprake - ook die literêre.

Sodanige benadering moes noodwendig meebring dat die propagandistiese waarde van 'n werk hoër gestel is as die estetiese, sodat voorgeskrewe keuses die gevaar geloop het om gereduseer te word tot ideologiese traktate, waarvan die hoofdoel was om 'n bepaalde lewensbeskouing by leerlinge vas te lê. Die soort benadering manifesteer hom, byvoorbeeld, in die wyse waarop die triviale versamelings eenbedrywe van Gerhard Beukes e.a., en die Venter-oeuvre (alles viervoet binne die Christelik-Nasionale apartheidsparadigma) vir voorskrywers verkieslik was b6 die deurskouende, ontmitologiserende dramas van D.J. Opperman, of die eerlike gewete-kwellende prosawerke van Elsa Joubert. (Esterhuyse 1986: 67)

Die bepalende faktor by die samestelling van skoolleerplanne is die (ietwat kontradiktoriese) eise waaraan die Suid-Afrikaanse onderwysstelsel moet probeer voldoen ten einde die voortbestaan van die apartheidsstaat te verseker:

There is now, for example, a 'need' for schooling to produce a sufficiently docile, 'colonised' population to prevent the emergence of an outright challenge to the status quo, yet at the same time there is a demand for appropriate 'manpower' for ever-increasing mechanisation and technological sophistication, with demands for versatile and competent black employees capable of holding their own in the 'open' racial labour market. In other words, there is a need for educational policies which will be seen to meet the general political demand for educational equality and for the provision of an appropriately skilled labour force, while at the same time attempting to meet the need of control in the apartheid state. (Kallaway 1983: 8)

Natuurlik laat ook die struktuur van die onderwysopset geen twyfel oor watter soort denke die toon aangee nie: indien die "onafhanklike" "tuislande" bygereken

word, word die Suid-Afrikaanse onderwys deur nie minder nie as vyftien onderwysdepartemente beheer. Verklarings dat daar na "gelyke" onderwys gestreef word, moet met meer as 'n knippie sout geneem word indien 'n mens kyk na statistieke soos die volgende:

Besteding per capita aan onderwys vir verskillende "rassegroepe"

Jaar	Swart	Bruin	Indiër	Blank
1953-4	R17	R40	R40	R128
1969-70	17	73	81	282
1975-6	42	140	190	591
1977-8	54	185	276	657
1980-81	139	253	513	913
1982-3	146	498	711	1 211

(Christie 1985: 98)

Getalleverhouding t.o.v. leerlinge en onderwysers

Jaar	Swart	Bruin	Indiër	Blank
1971	1:58	1:31	1:27	1:20
1976	1:52	1:30	1:27	1:20
1977	1:50	1:29	1:27	1:20
1978	1:49	1:29	1:27	1:20
1980	1:47	1:29	1:25	1:19
1982	1:39	1:27	1:24	1:18
1983	1:43	1:27	1:24	1:18

(Christie 1985: 115)

Benewens die inhoud van die leerplanne - wat verpligte godsdiensonderrig insluit - is dit ook verklaarde beleid om die Christelik-Nasionale lewensbeskouing te propageer "through the spirit and manner in which all teaching and education, as well as administration and organization are conducted" (Malherbe, aangehaal in Christie, 1985: 162). (In dieselfde asem word darem verklaar dat "[t]he religious convictions of the parents and pupils shall be respected in regard to religious instruction and religious ceremonies"!)

Daar moet ook by die leerlinge 'n bewussyn van en liefde vir "the fatherland, embracing language and cultural heritage, history and traditions, national symbols, the diversity of the population, social and economic conditions, geographical diversity and national achievements" gekweek word - onder meer deur

the participation of pupils in national festivals, and their regular honouring of the national symbols, so as to

- (i) inculcate a spirit of patriotism, founded on loyalty and responsibility towards the fatherland, its soil and its natural resources;
- (ii) enable every pupil to gain a balanced perspective; and
- iii) achieve a sense of unity and a spirit of co-operation .

(Malherbe, aangehaal in
Christie, 1985: 163)

Dat "nasionaisme" hier uitsluitlik "Afrikaner-nasionaisme" beteken, is so duidelik soos daglig. Alles moontlik word in die stryd gewerp om "julle" te leer om "soos ons" te sing - sodat "wanneer ons nie meer daar is nie ... [j]ulle (soos die Esegïël van ouds, van wie "ons" "julle" geleer het)¹⁵ ... die wysies uit ons beenfluïte (kan) tower ...".

3.5. ~~Die~~ met die pen ~~die~~ ..."

3.5.1.

Die Verwoerd-era kan in baie opsigte beskou word as die hoogbloei van die apartheidsbewind - dermate dat die Afrikaner in dié tyd volgens Kannemeyer "in 'n soort euforie [leef] as gevolg van die magsposisie waarin hy as regerende groep verkeer" (aangehaal in Massyn 1986: 9). Waar sporadiese verset teen die regime voorkom, word dit met daadkragtige optrede en op kompromislose wyse onderdruk. Die Sharpeville-slagting van 21 Maart 1960 dien as 'n sprekende voorbeeld:

The positive action campaign was planned for March 21, 1960 ... On the date appointed for the ... campaign, men were to leave their passes at home. Under a PAC leader, they would then go to the nearest police station and present themselves for arrest on pass-law violations. Those arrested would accept jail terms under the slogan, "No bail, no defence, no fine." If not arrested, they were to return later - and again - and offer themselves once more until they were taken in. There was to be absolute non-violence.

[...]

The campaign began as planned. At several places around the country the people walked to police stations to carry out their mission. At some places they were taken in, but at others the police refused to make arrests.

[...]

In Sharpeville 5 000 to 20 000 people, led by PAC's Nyakane Tsolo, crowded around the main police station and offered themselves for arrest. The police refused to take action ... Court evidence later proved that although the crowd had been "noisy and excitable," it had not been hostile nor armed. As the crowd increased, police reinforcements and armoured cars arrived. Finally, Tsolo and two of his colleagues were arrested. During the excitement that followed two "unidentified" shots were heard. Shortly thereafter two policemen opened fire, allegedly without an order to do so. The rest of the policemen then followed, firing many shots on the fleeing people. There had been no order for the people to disperse. In the end, 69 people were lying dead and 178 wounded. Shot from the back were 155 persons. Those injured included forty women and eight children. (Motlhabi 1984: 93-95)

In reaksie op die gebeure by Sharpeville en die gepaardgaande landwye versetsveldtog, wat stakings ingesluit het, kondig die regering op 26 Maart 'n noodtoestand af. Duisende mense word gearresteer in terme van die buitengewone magte wat aan die polisie verleen is:

During the state of emergency, undesirable meetings might be banned, suspects could be detained without charge or trial until they had answered "truthfully" all questions put to them or until they had satisfied the officer in charge of their interrogation. Non-citizens could be deported as undesirable inhabitants. It was an offense to disclose names of the detained. People detained could not consult with their lawyers nor have visitors without special permission. Incitement to strike or to be absent from work was a punishable offence. The maximum penalty was five years imprisonment, or a fine of R500,00, or ten strokes, or a combination of any two of these.
(Motlhabi 1984: 98)

Verskeie mense word ingeperk, publikasies verbied en die ANC en die PAC tot onwettige organisasies verklaar. In reaksie daarop ontstaan daar gewapende vleuels in beide organisasies. Die "grammatika van

geweld", die "sinsbou van verwoesting", die "tradisie van ons vuurwapens" en die "werkwoorde van vergelding" is suksesvol aan "julle" oorgedra.

3.5.2.

By die skrywe van hierdie studie verkeer Suid-Afrika in die tweede jaar van 'n nasionale noodtoestand wat op 12 Junie 1986 deur die Staatspresident, P.W. Botha, afgekondig is; dit volg op 'n gedeeltelike noodtoestand wat vanaf Julie 1985 tot Maart 1986 van krag was. Die noodregulasies verleen aan die owerhede byna onbeperkte magte op veral drie terreine:

- * they extended powers of arrest, detention and search to police, the defence force and transport police, limited their liability and the recourse to the courts of those affected;

- * they provided for proclemation of orders controlling movement in and access to any areas, as well as prohibiting reports or comments on any security force action in connection with public safety; and

- * they stringently defined 'subversive statements' in such a way as to produce a virtual press blackout. (Kruss 1987: 174)

In die agt maande wat die gedeeltelike noodtoestand geduur het, is byna 8 000 persone aangehou, waarvan 80 persent lede was van organisasies wat met die United Democratic Front (UDF) geaffilieer is. Die veranderende versetstrategieë (wat die fokus van opposisie in 'n groot mate buite die parlement plaas) bied egter 'n ongekende uitdaging aan die bestaande magstruktuur; die doel met die 1986-noodtoestand is dan ook duidelik om sodanige verset eens en vir altyd uit te wis:

The new emergency showed signs of lengthy and careful planning. On the night before it was declared, security forces swept through black communities detaining thousands. By June 1987, over 26 000 people had been detained. In eight months of this emergency, security police detained as many people as the total held under previous emergencies and security legislation for the past 26 years. Internationally South Africa is now second to none on an index of repression. (Webster 1987: 142)

Terselfdertyd word daar getrag om beriggewing oor opstand én onderdrukking so ver as moontlik uit die media te weer; om van Suid-Afrika "'n land onder narkose" (Pienaar 1986: 31) te maak. Beperkinge op

die media (wat reeds vóór die noodtoestand deur meer as 'n honderd wette gereguleer is), is verskerp, en vandag is dit byna onmoontlik om enige dekking aan "onrus" te verleen tensy dit deur die staat se Buro van Inligting gesanksioneer is.

3.6. "Swart hart"

A curious system of thought, or of language, or of social organization (in fact all three at once) is implicit in the word parasite. There is no parasite without a host. The host and the somewhat sinister or subversive parasite are fellow guests beside the food, sharing it. On the other hand, the host is himself the food, his substance consumed without recompense, as when one says, "He is eating me out of house and home."

[...]

If the host is both eater and eaten, he also contains in himself the double antithetical relation of host and guest, guest in the bifold sense of friendly presence and alien invader.

--J. HILLIS MILLER¹⁶

Ten spyte van die strewe na sosiale skeiding in die apartheidstaat, kan "swart" en "wit" (soos "lewe" en "dood"!) slegs bestaan in terme van mekaar, in terme van 'n parasitiese verhouding, van

bleek kadawers wat in doodsvrees aan die swart

hart bly drink

(K: 19)

Hier tref 'n mens weer eens die bekende, komplekse kleurbeelding van Breytenbach aan. In die eerste plek sou 'n mens kon sê dat hier 'n inversie van die konvensionele betekenis plaasvind, van wit "as a color of light and life ... opposed to black the colour of darkness and mourning" (Dictionary of Biblical theology, aangehaal in Van der Merwe 1975: 119). "Bleek" staan hier duidelik in die teken van dood, terwyl die hart, die bron van bloed en lewe, die setel

van gevoel en emosie, "swart" is - vergelyk ook die teenstelling tussen die "bleek mense" in die hospitale van Parys en die digter met sy "swart tong" (Y: 3-4).

Maar hier word natuurlik (veral) ook die politieke betekenis van "wit" en "swart" betrek - teenoor die tradisionele opvatting van die blankes wat in Afrika "die donker kom breek" (Terre'Blanche 1986) met hulle kennis en "beskawing", is hulle nou parasiete wat aan die "swart hart" drink, hoewel hulle reeds dood is (of minstens die voorkoms van lyke het - vergelyk weer Breytenbach se gebruik van woorde soos "styf" en "star").

Maar "swart" is terselfdertyd óók die kleur van die dood, van gestolde bloed. Die hart van "(Taalstryd)", wat "klop en spoel", word doodgemaak omdat die wit parasiete daaraan drink - en nou kan versreëls 27-28 'n bykomende betekenis verkry:

27 want in óns lê die monde

28 met die gif in die klop en die spoel van

die hart

Die mond is nie net spraakorgaan nie, maar ook eet-en-drinkorgaan - die orgaan waarmee daar aan die hart gedrink word. En 'n parasiet vergiftig ook dikwels die gasheer; die hart van Afrika, die

hart wat lewe-swart was (soos die "pluime swart rook") word nou dood-swart gemaak - en daarom bestaan die gevaar dat dit die dood van sowel die parasiet as die gasheer in die hand kan werk. En so word die spreker se hoop op 'n voort-lewing in swart Afrika verydel ...

3.7. Groter vrese, nuwe gedagtes

3.7.1.

Dit is duidelik dat die gevestigde magsverhoudinge - en die politieke en historiese diskoerse wat daarmee saamhang - 'n toenemende legitimeitskrisis beleef. Selfs by belangegroepe en instellings wat voorheen as "veilige" vestings van Afrikanernasionalisme beskou is, is "alternatiewe" sienings besig om groeiende aandag en aanhang te geniet.¹⁷ Die Suid-Afrikaanse diskoers is besig om multidimensioneel te word - ten spyte van (of miskien ook juis as gevolg van) die afdwing van al hoe meer "stiltes", steeds groter beperkings op wat gesê mag word.

Sophiatown, Sharpeville, Distrik Ses, Soweto, Langa kan nie langer deur 1838, 1875, 1948, of 1961 oorskadu word nie. Skeurings op party-politieke, "kulturele" en kerklike gebied¹⁸ getuig van 'n toenemende gevoel van bedreigtheid en onsekerheid, met die gevolg dat daar desperaat in verskillende rigtings na oplossings gesoek word.

3.7.1.1.

Een kenmerk van die huidige diskoers rondom Afrikaner-oorlewing is die groeiende geledere van die sogenaamde "liberale" en "dissidente" Afrikaners - hoofsaaklik Afrikaner-intellektuele wat op een of ander ander wyse met die heersende orde gebreek het. Die volgende uitspraak is redelik verteenwoordigend van die nuwe inhoud wat "liberale" Afrikaner-denkers aan Afrikanerskap wil gee:

Ek het (hier) die Afrikaner losgemaak van die beeld wat Afrikaner-nasionalisme van hom gee. Maar ek wil ook verder gaan deur enige tydlose essensie wat tot die Afrikaner sou behoort, af te wys as filosofies onverantwoordbaar. In die plek daarvan kom die Afrikaner met sy taal en sy ervaring wat beide historiese gegewens is en wat nog nie afgehandel is nie. Daar is geen noodwendigheid en waarborg dat hy sal voortbestaan nie. Hy sal soos alle ander volke en bevolkingsgroepe moet uitvind watter rol hy in die toekoms het om te speel, byvoorbeeld om 'n nuwe nasie te help bou en 'n betekenisvolle deel te word van 'n oorkoepelende Suid-Afrikaanse nasionalisme. Sy voortbestaan sal afhang van die wyse waarop hy 'n regverdigde sosiale, politieke en ekonomiese bedeling nastrewe. Afrikaner-

voortbestaan is slegs moontlik as 'n kreatiewe en gedeelde voortbestaan in regverdigheid. Om dit by die Afrikaner tuis te bring, is die groot taak van die moreel-kritiese Afrikaner. (Degenaar, 1982:28)

Dit is 'n siening wat inderdaad verskil van die rigiede "ons/julle"-mentaliteit van die spreker in "(Taalstryd)". Afrikanerskap word hier byna Derrideaans oopge"skryf" - dit word gesien as 'n proses, nie 'n gegewe nie. (Maar verbeeld die Breytenbach-teks nie óók "Afrikanerskap" as 'n - ietwat wanstaltige - proses nie?)

Nie alle "progressiewe" Afrikaner-akademici huldig egter so 'n optimistiese siening van die moontlikheid vir 'n "oper" vorm van Afrikanerskap nie. Veral onder die "jonger geslag" is die toekomsvisie dikwels meer sinies. In 'n onlangse M.A.-verhandeling stel die skrywer hom ten doel

nie om die Afrikaanse literatuur as instelling deur verruiming soepeler te maak nie, maar om op 'n beskeie wyse die weg te help berei vir die opkoms van 'n nasionale kultuur en kritiek wat uiteindelik ook die verdwyning van 'n aparte Afrikaanse kulturele identiteit veronderstel. (Massyn, 1987: 2)

Indien hier met "die verdwyning van 'n aparte Afrikaanse kulturele identiteit" die verdwyning van nasionalisties-gedefinieerde Afrikanerskap bedoel word, sou die meeste "liberale" Afrikaner-akademici volmondig saamstem. Indien die einde van Afrikanerskap as sodanig hier in die vooruitsig gestel word, sal die siening minder steun ontvang:

In teenstelling met ('n) nasionalistiese denkwysse kan daar wel deeglik sprake wees van 'n Afrikaner-toekoms ook as Afrikaner-nasionalisme reeds uitgedien is. En die Afrikaanse kultuur hoef (hopelik!) nie saam met die apartheidsorde ten gronde te gaan nie. (Du Toit, 1983: 8)

Hoewel hier duidelik 'n wens uitgespreek word dat daar wel in 'n toekomstige Suid-Afrika ruimte vir 'n post-nasionalistiese Afrikanerskap sal wees, geniet dié wens nie voorrang bo die eis van regverdigheid nie:

Daar is natuurlik geen waarborge moontlik vir Afrikaner-oorlewing sonder eksklusiewe Afrikaner-mag en ná die einde van die apartheidsorde nie - behalwe in soverre as wat Afrikaners self die morele en politieke moed het om só op te tree dat hulle hulself én

andere daarvan kan oortuig dat sodanige oorlewing legitieme waarde het. (Du Toit, 1983: 63)

Dit is nie slegs persone wat nog relatief sterk bande met die Afrikaner-establishment het wat glo dat Afrikaners steeds 'n rol in die toekomstige bedeling kan speel nie:

We need to say NATIONAL and not "national", and we need to lead increasing numbers of our "own" people in the same direction. In doing this, however, it is not a question of abandoning our roots, our own languages and cultures. Certainly we need to purge these of all forms of racism and sexism and chauvinism, but our cultures need to be developed and used to draw our people together in the struggle to eradicate apartheid and all forms of oppression and exploitation. (Cronin, 1985: 17)

Wat gedoen moet word om die klimaat - of die toestande - te skep dat Afrikaans gepraat word, kan en moet deur die Afrikaans-sprekende self gedoen word, want hy het die mag in die hande. Die Afrikaans-sprekende kan dus self die politieke struktuur skep waarin die taal

betekenisvol is en sal oorleef. (Gerwel, 1982: 4)

Ook Breytenbach skryf die Afrikaner in die toekomstige politieke bedeling nie sonder meer af nie:

Dis nie nodig om jul Afrikanerskap af te sweer as julle Suid-Afrikaners wil wees nie. Inteendeel, jul Afrikanerskap kan 'n sterk komponent wees in die transformeringsproses.

Wat wel nodig is, is dat julle 'n ander, positiewe inhoud daaraan sal moet gee.

[...]

Ek is daarvan oortuig dat die toekoms ook in julle hande is en ek dink ons kan vanaand besluit, hoewel daar donker wolke saampak, dat as ons nou begin met die transformeringsproses, ons ook kan sê die game is nog lank nie verby nie. (Breytenbach, 1986: 12)

(Dit is interessant dat Breytenbach in hierdie aanhaling sy gehoor - 'n groep Stellenbosse studente - die een oomblik as "julle" aanspreek, en die volgende oomblik as "ons"; dui dit moontlik op 'n "undecidability" aan die kant van die digter t.o.v. sy eie Afrikanerskap?)

3.7.1.2.

Teenoor die pogings om Afrikanerskap "oop te maak", staan 'n ander denkriktig wat die afgelope tyd hernieude, entoesiastiese steun ontvang:

Wat ook al ons politieke bestel vorentoe mag wees - eie buurtes in 'n enkele vervlegde staat, totale vermenging, swart oorheersing of 'n eie landgebied - ons sal strydvaardig moet wees om die volksbestaan teenoor 'n vae nasiebegrip en kultuurversmoring te handhaaf.

[...]

Die proses van akkulturasie gaan ons in ieder geval algaande beïnvloed en verander. Daarom moet gelykskakeling nie nagestreef word nie. Daarom moet bewustelik op die eie klem gelê word, sodat eiesoortigheid so lank as moontlik, so sterk as moontlik en so kenbaar as moontlik in stand gehou word. (Swart 1987: 68 - 71)

Ook binne die regse politieke denke - waar "ons" en "julle" rigied gedefinieer word, is daar nie eenstemmigheid oor hoe die verdeling moet geskied nie. Vir Eugène Terre'Blanche van die AWB gaan dit om 'n ekstreme Afrikaner-nasionaisme:

Slegs met 'n volk kan jy eise stel, slegs met 'n volk kan jy grond opeis, kan jy vrede eis, kan jy soewereiniteit eis ... Jy kan alleen vokeregtelike eise stel as jy 'n volk is. Jy kan nie grond vra omdat jy blank is nie. Jy kan nie soewereiniteit en vrede vra net omdat jy blank is nie ... Jy kan dit net doen as jy 'n volk is. (Terre'Blanche 1986)

Die uitgangspunt van die Blanke Bevrydingsbeweging, daarenteen, is 'n onverbloemde, naakte rassisme wat steun op 'n "wetenskaplike" teorie van die meerderwaardigheid van die wit ras:

Ons het te doen met twee gene-pole wat regstreeks teenoor mekaar staan. Die een (nie-blank) bedreig die ander (wit). Die wet van die natuur sê vir ons die sterkste (fittest) sal oorleef. Alle nie-blankes (Bruin, Asiër, swart) besit negatiewe karaktereienskappe as gevolg van die feit dat hulle aan die verloorkant van die oorlewingstryd tussen wit en swart tot dusver was - teenoor wittes uit wie se geledere die swakkeres reeds tot 'n groot mate uitgesterf het en 'n voortreflike ras is.

Die swart rasse hou 'n bedreiging vir alle blankes in. Die wetenskap het hom al klaar as gevaarlik vir die voortbestaan van die blanke bewys - deurdat hy sy ekonomie aftakel en die Westerse beskawing geestelik uitkalwe.

Die wetenskap het bewys dat só 'n vyand òf uitgewis òf verwyder moet word ... Die BBB se oplossing vir die politieke dilemma van Suid-Afrika is om alle nie-blankes te repatrieer na gebiede wat ons nog sal neerlê.

[...]

Ons huidige voorgdyskap oor swartes is juis 'n immorele aksie. Ons moet die swartes wat ons repatrieer aan hulself oorlaat - dat die natuur sy eie tugomstandighede laat geskied.
(Schabert 1987)

Dat Terre'Blanche se denke groter aansluiting vind by dié van Schabert as wat hy self wil erken, blyk egter uit die volgende uitspraak:

Uit die koue yslande tot in donker Afrika woed voort die bloed wat dryf in die witman se are om beskawing ook in donker Afrika te bring. In jou are dra jy die geen, die bloed wat ander

vir jou suiwer bewaar het ... Ek kan nie my bloed vermeng, ek kan nie my bloed ondergeskik stel aan die denke van 'n baster-regering. Want ek het nie die bloed in my are vermag, ek is net die draer daarvan na die volgende geslag. (Terre'Blanche 1986)

Hieruit blyk baie duidelik dat Afrikanerskap en blankheid hand aan hand gaan, dat die Taalstryd ook 'n kleurstryd is.

* * *

Die "(Taalstryd)" manifesteer hom op verskeie momente in die geskiedenis en op verskillende terreine van die breë Suid-Afrikaanse samelewing.

In hierdie studie kon daar uiteraard slegs kortliks by enkele van dié momente stilgestaan word; net so min as wat hier 'n volledige "eksegese" van die gedig óf die bundel óf die siklus gebied kon word, kon die intertekstuele relasies wat in hierdie stryd mee-"speel" selfs nie naastenby volledig aan die orde kom nie. Net soos die siklus ook op 'n baie "letterlike" vlak onvoltooi is - op die oomblik is daar nog net vier bundels in plaas van die beloofde

vyf - bly die politiek-sosiale diskoers in Suid-Afrika
weselik 'n "ongedanste dans" ...

VOETNOTE

¹Breytenbach 1985b

²Breytenbach 1984c.

³Degenaar 1984b: 25.

⁴Dit is juis hierdie gebrek wat deur voorstanders van die Boerestaat-gedagte aangespreek word:

Die Afrikanervolk wil nie oorheers nie, maar wil ook nie oorheers word nie, nie deur Blankes of deur Swartes nie. Hy wil 'n land hê wat onbetwisbaar syne is, 'n land waarin hy, en sy nageslag na hom, veilig en welvarend kan lewe. Die Afrikanervolk wil Afrikaner bly, hy is van Blanke afkoms en wil Blank bly, hy is Calvinisties van geloofsoortuiging en wil dit bly. (Bruwer 1984: 11)

⁵N.P. van Wyk Louw het die verhoogstuk Die pluimsaad waai ver vir die eerste Republiekfees in 1966 geskryf. Die stuk open deur te vra, "wat is 'n volk?" en dwarsdeur die teks word daar aan "die tema van die verdeeldheid van die volk" (Kannemeyer 1978: 435) dramatiese gestalte gegee. Daarmee het Louw hom die gramskap van die destydse Eerste Minister, H.F. Verwoerd, op die hals gehaal. In sy Republiekdag-toespraak spreek Verwoerd die wens uit

dat daar diegene kon opstaan wat nie weifelend vra: wat is 'n volk nie, maar wat sal uitjubel: dit is my volk, só is my volk, só is hy as skepper van 'n eie toekoms! Die skrywer en digter wat in hierdie tyd sou kan besing wat nou gebeur, sal aangehaal word solank soos die volk van die Republiek van Suid-Afrika bestaan. (Pelzer 1966: 674)

Die siening dat die skrywer of digter in diens van die Afrikaner-nasionale strewe moet staan, en dat sy werk nie van bepaalde volksentimente mag afwyk nie, vind ook weerklank in die volgende woorde van Eugène Terre'Blanche:

Het u dan nie gesien, in die laaste hartseer tyd, hoedat in die mond van die digter die poësie kwyn? Hoedat die skoonheid van die vlak en die vlei, die hartseer van gister se stryd en môre se drome nie meer in pen poësie word? Maar aaklig, onverstaanbaar 'n nuwe poësie uit Breytenbach se pen in 'n ontgogelde sotheid as poësie bekroon word? (Terre'Blanche 1986)

⁶Dit is juis ten opsigte hiervan dat daar verdeeldheid binne die regse politiek bestaan: vir die AWB gaan dit om Afrikanerskap; vir 'n beweging soos die Blanke Bevrydingsbeweging (BBB) om blankedom.

⁷H.F. Verwoerd, in Pelzer 1963: 68.

⁸"(I)n a breathless frenzy of obsessive juridical activity, two hundred laws and amendments were enacted in twenty years (Prohibition of Mixed Marriages Act, 1949; Immorality Amendment Act (against interracial sexual relations), Group Areas Act, Population Registration Act, 1950; Reservation of Separate Amenities (segregation in movie houses, post offices, swimming pools, on beaches, and so forth), Motor Carrier Transportation Amendment Act, Extension of University Education Act (separate universities), 1955; segregation in athletic competition has already been widely publicized)." (Derrida 1986b: 335)

⁹Vir 'n taamlik uitvoerige bespreking van die opkoms van die "moderne apartheidsstaat", sien Davenport 1978: 258-376.

¹⁰En is die klankooreenkoms tussen "gewete" en "geweer" betekenisloos? Waarskynlik nie as 'n mens dit lees binne die konteks van Breytenbach se "omverwerping van die taal" (Van der Merwe 1975: 10) nie, en verál nie in die lig van die verband wat daar in die motto van die gedig tussen "conscience" en "gun" gelê word nie.

¹¹Vir Nietzsche was godsdiens juis "die verwerping van die aarde" (Degenaar, 1984), want "(t)he heavenly world has kept man from himself and divorced him from his true abode, the earth." (Degenaar 1973: 9).

¹²In dié verband het sowel Du Toit (1983) as Degenaar (1982) die denke van dr. Gerrit Viljoen onder die loep geneem. Hoewel hulle by hom sekere "positiewe" gedagtes vind, soos kritiek op "oormatige selfbeskerming" (Degenaar, 1982: 31), bly Viljoen verbind tot basiese nasionalistiese prioriteite:

In 'n nogal onthullende passasie oorweeg (Viljoen) selfs die moontlikhede dat byvoorbeeld (statutêre) werkafbakening kan verdwyn, dat die wetgewing teen gemengde huwelike en seksuele verhoudings oor die kleurlyn herroep kan word, en dat sport- en kulturele geriewe oopgestel kan word. In hierdie omstandighede, sê prof. Viljoen, sal nasionale voortbestaan vir die Afrikaner daarin moet bestaan om dieselfde doelstellings van blanke werksekuriteit, rassesiwerheid en sosiale segregasie te bly nastreef, sy dit noodgedwonge deur ander middele as wetgewing. Dit is duidelik dat in hierdie soort Nasionalistiese denke apartheid eenvoudig die wesenlike terme van Afrikaneroorlewing bly bepaal. (Du Toit 1983: 41)

¹³Aangehaal in Motlhabi 1984: 54.

¹⁴Aangehaal in Uys 1987: 172.

¹⁵Sien Esegïël 37: 1-14

¹⁶Miller 1979: 220.

¹⁷Hier kan as voorbeelde genoem word die "wegbreekaksie" van verskeie Stellenbosse en ander akademici kort voor die algemene verkiesing op 6 Mei 1987, asook die samesprekings wat in Julie 1987 tussen 'n groep van 60 Suid-Afrikaners (hoofsaaklik Afrikaners) en 'n afvaardiging van die ANC in Dakar plaasgevind het. Die wye nuusdekking wat aan albei dié gebeurtenisse verleen is - en veral die byna histeriese reaksie van die regeringsgesinde pers op die Dakar-beraad - is sprekend van die huidige moreel van die Afrikaner-establishment; vgl. in dié verband Chris Louw se artikel, "SA pers oopgevlek", in Die Suid-Afrikaan, nommer 11.

¹⁸Die ontstaan van die "onafhanklike beweging", wat hoofsaaklik bestaan uit mense wat tradisioneel die Nasionale Party ondersteun het, het in 1987 'n aanduiding gegee van die groeiende gevoel van ontevredenheid met die onvermoë en/of onbereidheid van die Regering om die land se vraagstukke aan te spreek. Hóé betekenisvol dié beweging is, sal die tyd nog moet leer; die uitslae van die verkiesing van 6 Mei het eerder gedui op 'n algemene swaai na regs.

Toe Andries Treurnicht en sy ondersteuners in 1982 van die Nasionale Party af weggebreek het, was dit in 'n sekere sin die voorspel tot 'n nuwe era in die regse politiek in Suid-Afrika; soveel so dat daar in

regeringskringe vandag byna net so dikwels na die "regse aanslag" as die "totale aanslag" van links verwys word. Dit is veral die ontstaan van ultra-regse buite-parlementêre groepe soos die Afrikaner-Weerstandsbeweging (AWB) en die Blanke Bevrydingsbeweging (BBB) wat dui op groeiende politieke verdeeldheid en konfrontasie binne Afrikaner-geledere.

'n Ander skeuring wat die gevestigde Afrikanerdom in 1987 geskok het, het plaasgevind toe 1 200 "beswaarde" lidmate van die N G Kerk op 27 Junie weggebreek het om 'n eie, eksklusief "blanke" kerk te stig in reaksie op 'n Algemene Sinode-besluit dat lidmaatskap van die NGK vir almal "oop" is.

APPENDIKS

3.14 (TAALSTRYD)

Clean as the Conscience of a gunMiroslav Holub

- 1 Ons is oud.
- 2 Ons taal is 'n grys reserwis van meer dan
honderd jaar
- 3 met die vingers styf om die snellers -
- 4 en wie sal soos óns kan sing
- 5 wanneer ons nie meer daar is nie?
- 6 Soos in ons lewe sal ons die aarde verwerp
- 7 en die wonderwerke van die vlees wat groei
- 8 soos woorde spoel en klop -
- 9 Júlle sal die liggame vir ons gedagtes wees
- 10 en lewe om ons sterwe te herdenk
- 11 en die wysies uit ons beenfluite te tower ...
- 12 Van die struktuur van ons gewete
- 13 en uit die skure van ons liefdadigheid
- 14 het ons vir julle swart konstruksies laat bou,
bliksems -
- 15 skole, klinieke, poskantore, polisiestasies -
- 16 en nou waai die pluime swart rook
- 17 met die klop en die spoel van 'n hart.

18 Maar julle het nie mooi verstaan nie.
19 Die Taal moet julle nog bemeester.
20 Ons sal julle die ABC van vooraf voorsê,
21 ons sal julle tou-wys-maak
22 met die riglyne van ons Christelike Nasionale
Opvoeding ...

23 Julle sal leer om gehoorsaam te wees,
24 gehoorsaam en onderdanig.
25 En julle sal die Taal leer gebruik,
26 want in óns lê die monde
27 met die gif in die klop en die spoel van die hart.

29 Julle is die sout van die aarde -
30 waarmee sal ons ons sterwe smaak kan gee
31 as julle nie daar is nie?
32 Julle sal die aarde bitter en brak en glinsterend
maak
33 van die klank van ons lippe ...

34 Want ons is Christus se laksmanne.
35 Ons is op die mure om die lokasies
36 met die geweer in die een hand
37 en die masjiengeweer in die ander:
38 ons, sendelinge van die Beskawing.

39 Ons bring vir julle die grammatika van geweld
40 en die sinsbou van verwoesting -
41 uit die tradisie van ons vuurwapens
42 sal julle die werkwoorde van vergelding hoor
43 stotter.

44 Kyk, ons gee vir julle nuwe monde pasella -
45 rooi ore om mee te hoor rooi oë om mee te sien al
46 polsende, rooi monde
47 om die geheime van ons vrees te mag spuit:
48 daar waar iedere loodpuntwoord vlieg
49 sal 'n spraakorgaan oopgebreek word ...

50 En julle sal die Taal asseblief leer gebruik,
51 gehoorsaam sal julle dit gebruik, breek ...
52 want ons lê reeds met die doodsroggel
53 se klop en se spoel
54 aan die lippe ...

55 ^ons, ons is oud ...

BIBLIOGRAFIE

Abrams, M.H.

- 1977 - "The deconstructive angel",
Critical inquiry, Spring 1977.

Barthes, Roland

- 1980 - "From work to text",
in Harari, J.V., Textual strategies,
Londen: Methuen.
- 1977a - Image - music - text,
New York: Hill and Wang.
- 1979 - A lover's discourse,
Londen: Jonathan Cape.
- 1975 - The pleasure of the text,
New York: Hill and Wang.
- 1977b - Roland Barthes,
New York: Hill and Wang.
- 1982 - Selected writings (red. Susan Sontag),
Oxford: Fontana/Collins.
- 1974 - S/Z,
New York: Hill and Wang.
- 1981 - "Theory of the text",
in Young, R. (red.), Untying the text,
Boston: Routledge & Kegan Paul.

Belcher, Ronnie

- 1987 - "Afrikaans en kommunikasie oor die
kleurgrens", in Du Plessis, Hans en Du
Plessis, Theo (reds.), Afrikaans en
taalpolitiek: 15 opstelle,
Pretoria: HAUM.

Bloom, Harold, et al

- 1979 - Deconstruction and criticism,
Londen: Routledge & Kegan Paul.

Booth, Wayne C.

- 1977 - "'Preserving the exemplar': or, how not to dig our own graves".
Critical inquiry, Spring 1977.

Breytenbach, Breyten

- 1987 - Boek (deel een): dryfpunt,
Emmarentia: Taurus.
- 1984a - Buffalo Bill,
Emmarentia: Taurus.
- 1983a - Eklips
Emmarentia: Taurus.
- 1986a - End papers. Essays, letters, articles of faith, workbook notes,
Londen: Faber and Faber.
- 1986b - "Die game is nog lank nie verby nie", Die Suid-Afrikaan, Herfs 1986.
- 1967 - Die huis van die dowe,
Kaapstad: Human en Rousseau.
- 1964 - Katastrofes,
Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
- 1981 - Kouevuur,
Emmarentia: Taurus.
- 1985a - Lewendood,
Emmarentia: Taurus.
- 1970 - Lotus,
Kaapstad: Buren.
- 1973 - Met ander woorde vrugte van die droom van stilte,
Kaapstad: Buren.
- 1971 - Om te vlieg,
Kaapstad: Buren.
- 1985b - Brief aan Koos Human, Leon Rousseau en Dirk Opperman, Stet 3:2.
- 1976 - 'n Seisoen in die paradys,
Johannesburg: Perskor.
- 1983b - Skryt. Om 'n sinkende skip blou te verf,
Amsterdam: Meulenhof.

- 1984b - The true confessions of an albino terrorist,
Emmarentia: Taurus,
- 1984c - "The true confessions of an albino terrorist",
Televisie-onderhoud, BBC.
- 1986c - Toespraak in die Staatsteater, Pretoria,
soos weergegee in Rapport, 13 April 1986.
- 1983c - ('Yk')
Emmarentia: Taurus.
- 1964 - Die ysterkoei moet sweet,
Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.

Brink, André P.

- 1985a - "Breyten Breytenbach: indrukwekkende bundel", Ons erfdeel, Jaargand 28 nr. 1.
- 1984 - "Kunne?", Stet 2:4.
- 1985b - Literatuur in die strydperk,
Kaapstad: Human & Rousseau.
- 1983 - Mar'akers. Writing in a state of siege,
Londen: Faber and Faber.
- 1979 - Die poësie van Breyten Breytenbach,
Pretoria: Academica.
- 1985c - "Transgressions: a quantum approach to literary deconstruction",
Journal of literary studies/Tydskrif vir literatuurwetenskap 1 (3), Julie 1985.
- 1985d - Waarom literatuur?,
Kaapstad: Human & Rousseau.

Chapman, Michael (red.)

- 1982 - Soweto poetry,
Johannesburg: McGraw-Hill.

Christie, Pam

- 1985 - The Right to Learn. The Struggle for Education in South Africa,
Johannesburg: Sached Trust/Ravan Press.

Coertze, P.J.

- 1983 - Die Afrikanervolk en die Kleurlinge,
Pretoria: HAUM.

Coetzee, Ampie

- 1984a - Marxisme en die Afrikaanse Letterkunde,
Kasselsvlei: Kampen.
- 1984b - "Omtrent representasie en reproduksie:
'n bottel woorde omtrent 'n prent'",
Stet 2:3
- 1976 - Poësie en politiek,
Johannesburg: Ravan.

Coetzee, Ampie (red.)

- 1980 - Woorde teen die wolke. Vir Breyten,
Emmarentia: Taurus.

Cronin, Jeremy

- 1985 - "Towards a national culture - Oedipus, an
albino, & others",
Stet 3:2

Culler, Jonathan

- 1983 - On deconstruction. Theory and criticism
after structuralism,
Londen: Routledge & Kegan Paul.
- 1975 - Structuralist poetics,
Londen: Routledge & Kegan Paul.

Davenport, T.R.H.

- 1978 - South Africa. A modern history, (tweede
uitgawe),
Johannesburg: Macmillan.

Degenaar, J.J.

- 1987 - "Afrikaans, die taal van bevryding", in Du Plessis, Hans en Du Plessis, Theo (reds.), Afrikaans en taalpolitiek: 15 opstelle, Pretoria: HAUM.
- 1973 - "Atheism", Journal of theology for Southern Africa, No. 5, December 1973.
- 1982 - Keuse vir die Afrikaner, Emmarentia: Taurus.
- 1976 - Moraliteit en politiek, Kaapstad: Tafelberg.
- 1984a - "Nietzsche: religion as the rejection of the earth", Lesing: Somerskool, Universiteit van Kaapstad.
- 1984b - "Ontkoppeling van Afrikaner-kultuur en politieke mag", Stet 2:3.

Derrida Jacques

- 1986a - "But, beyond... (open letter to Anne McClintock and Rob Nixon)", in Gates, H.L. jr. (red.), Race, writing and difference, Chicago: University of Chicago Press.
- 1982a - Dissemination, Chicago: University of Chicago Press.
- 1979a - "Living on: Border lines:", in Bloom et al., Deconstruction and criticism, Londen: Routledge & Kegan Paul.
- 1982b Margins of philosophy, Londen: Harvester Press.
- 1976 - Of Grammatology, Baltimore: John Hopkins University Press.
- 1981 - Positions, Chicago: Chicago University Press.

- 1986b - "Racism's last word",
in Gates, H.L.jr. (red.), "Race", writing
and difference,
Chicago: Chicago University Press.
- 1984 - Signéponge/Signsponge,
New York: Colombia University Press.
- 1973 - Speech and phenomena,
Evanston: Northwestern University Press.
- 1979b - Spurs,
Chicago: University of Chicago Press.
- 1978 - Writing and difference
Londen: Routledge & Kegan Paul.

Dreyfus, H.L., en Rabinow, P.

- 1982 - Michel Foucault: Beyond structuralism and
hermeneutics,
Chicago: University of Chicago Press.

Du Plessis, Hans

- 1987 - "Die Afrikaner en Afrikaans",
in Du Plessis, Hans en Du Plessis, Theo
(reds.),
Afrikaans en taalpolitiek: 15 opstelle,
Pretoria: HAUM.

Du Plessis, L.T.

- 1986 - Afrikaans in beweging,
Bloemfontein: Patmos.

Du Plessis, Theo

- 1987 - "Eietydse ideologiese greopering in die
emansipasie van Afrikaans",
in Du Plessis, Hans en Du Plessis, Theo
(reds.),
Afrikaans en taalpolitiek: 15 opstelle,
Pretoria; HAUM.

Du Randt, W.S.H.

Deur grens en eeu. 'n Leersisteem vir
Afrikaanse literatuurgeskiedenis met
behulp van Groot Verseboek,
 Port Elizabeth: O.I.S.

Du Toit, André

- 1981 - "The future of past-nationalist Afrikaner politics and the history of Afrikaner political thinking", Standpunte 151, Derde reeks, Jaargang 34, nr. 1.
- 1983 - Die Sondes van die Vaders, Kaapstad: Rubicon.
- 1987 - "Taal, religie en nasionaliteit", in Du Plessis, Hans en Du Plessis, Theo (reds.), Afrikaans en taalpolitiek: 15 opstelle, Pretoria: HAUM.

Eagleton, Terry

- 1976a - Marxism and Literary Criticism, Londen: Methuen.
- 1976b - Criticism and Ideology, Londen: Verso.
- 1983 - Literary Theory: An Introduction, Oxford: Blackwell.
- 1984 - The function of criticism, Londen: Verso.

Eco, Umberto

- 1979 - The role of the reader, Londen: Hutchinson.

Elam, Keir

- 1980 - The semiotics of theatre and drama, Londen: Methuen.

Esterhuyse, Jan

- 1986 - Taalapartheid en Skoolafrikaans,
Emmarentia: Taurus.

Felperin, Howard

- 1985 - Beyond deconstruction. The uses and abuses of literary theory,
Oxford: Oxford University Press.

Foucault, Michel

- 1982 - "The subject and power"
in Dreyfus, H.L. en Rabinow, P., Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics,
Chicago: Chicago University Press.
- 1979 - "What is an author?",
in Harari, J.V., Textual strategies,
Londen: Methuen.
- 1977 - Language, counter-memory, practice: selected essays and interviews,
(red. Bouchard, D.F.),
Ithaca: Cornell University Press.

Fredman, Sandra, et al

- 1983 - The narrow margin. How black and white South Africans view change,
Kaapstad: David Phillip.

Gasché, Rudolphe

- 1979 - "Deconstruction as criticism", Glyph 6

Gates, H.L. (red.)

- 1986 - "Race", writing and difference
Chicago: University of Chicago Press.

Gerwel, J.G.

- 1983a - Literatuur en apartheid,
Bellville: Kampen.
- 1982 - Onderhoud met Egmont Sippel,
Graffier 5, Jaargang 2, nr.1.
- 1983b - "The politics of language and literary
studies", intreerede gelewer op 15 Junie
1983,
Kaapstad: Universitiet van Wes-Kaapland.

Gouws, Tom

- 1985 - "Breytenbach se tronkbundel is treffend",
Die Vaderland, 5 Augustus 1985.

Harari, Josué V. (red.)

- 1980 - Textual strategies. Perspectives in
post-structuralist criticism,
Londen: Methuen.

Hartman, Geoffrey

- 1980 - Criticism in the wilderness,
New Haven: Yale University Press.
- 1981 - Saving the text: literature/Derrida/
philosophy,
Baltimore: Johns Hopkins University
Press.

Hawkes, Terence

- 1977 - Structuralism and semiotics,
Londen: Methuen.

Holub, Miroslav

- 1977 - Notes of a clay pigeon,
Londen: Secker & Warburg.

Jameson, Fredric

- 1974 - Marxism and form. Twentieth Century dialectical theories of literature, Princeton; Princeton University Press.
- 1979 - Fables of aggression, Berkeley: University of California Press.
- 1981 - The political unconscious. Narrative as a socially symbolic act, Londen: Methuen.

Jacobs, Gideon (red.)

- 1986 - South Africa - the road ahead, Johannesburg: Jonathan Ball.

Kallaway, Peter (red.)

- 1984 - Apartheid and education. The education of Black South Africans, Johannesburg: Ravan Press.

Kannemeyer, J.C.

- 1978 - Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur 1, Pretoria: Academica.
- 1983 - Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur 2, Pretoria: Academica.

Kincaid, James R.

- 1977 - "Coherent readers, incoherent texts", Critical inquiry, Summer 1977.

Kristeva, Julia

- 1981 - Desire in language, Oxford: Basil Blackwell.

Kruss, Glenda

- 1987 - "The 1986 state of emergency in the Western Cape" in Moss, Glenn en Obery, Ingrid (reds.), South African Review 4, Johannesburg: Ravan.

Lacan, Jacques

- 1977 - Ecrits: a selection,
Londen: Tavistock.

Leitch, Vincent B.

- 1983 - Deconstructive criticism
New York: Columbia University Press.

Leonard, Richard

- 1983 - South Africa at war,
Connecticut: Lawrence Hill.

Lévi-Strauss, Claude

- 1963 - Structural anthropology,
New York: Basic.

Liebenberg, Wilhelm

- 1985a - "Deconstruction, literature and ideology",
Journal of literary studies/Tydskrif vir literatuurwetenskap 1 (3), Julie 1985.
- 1985b - "L'écriture;",
Stet 3:1.

Lodge, Tom

- 1983 - Black politics in South Africa since 1945,
Johannesburg: Ravan.

Louw, Chris

- 1987 - "SA pers oopgevlek",
in Die Suid-Afrikaan, nommer 11.

Louw, N.P. van Wyk

- 1981 Versamelde gedigte,
Kaapstad: Tafelberg/Human en Rousseau.

MacBeth, George (red.)

- 1967 - Poetry 1900 to 1965,
Londen: Longman.

Macherey, Pierre

- 1978 - A theory of literary production,
Londen: Routledge & Kegan Paul.

Magliola, Robert

- 1984 - Derrida on the mend,
West Lafayette: Purdue University Press.

Massyn, Peter John

- 1987 - Histories-materialistiese grondslae van 'n politieke teks van André P. Brink,
M.A.- verhandeling, Universiteit van die Witwatersrand.

Miller, J. Hillis

- 1979 - "The critic as host", in Bloom et al,
Deconstruction and criticism,
Londen: Routledge & Kegan Paul.

Moss, Glenn en Oberey, Ingrid (reds.)

- 1987 - South African review 4,
Johannesburg: Ravan.

Motlhabi, Mokgethi

- 1984 - The theory and practice of black resistance to apartheid. A social-ethical analysis,
Johannesburg: Skotaville.

Nienaber, G.S. en Nienaber, P.J.

- 1941 - Die geskiedenis van die Afrikaanse Beweging,
Pretoria: Van Schaik.

Norris, Christopher

- 1982 - Deconstruction: theory and practice,
Londen: Methuen.
- 1983 - The deconstructive turn,
Londen: Methuen.

Olivier, Gerrit

- 1984 - "Resensiekunne 2"
Stet 2:3.

Owen, Ken

- 1986 - "The way forward: the press",
in Jacobs, Gideon (red.)
South Africa - the road ahead,
Johannesburg: Jonathan Ball

Peckham, Morse

- 1977 - "The infinitude of pluralism",
Critical enquiry, Summer 1977.

Pelzer, A.N. (red.)

- 1963 - Verwoerd aan die woord. Toesprake 1948-1962,
Pretoria: Afrikaanse Pers-Boekhandel.

Pienaar, Hans

- 1986 - "'n Collage",
Stet 3:3&4.

Ponelis, F.A.

- 1987 - "Die eenheid van die Afrikaanse
taalgemeenskap", in Du Plessis, Hans en
Du Plessis, Theo (reds.)'
Afrikaans en taalpolitiek: 15 opstelle,
Pretoria: HAUM.

Posel, Debbie

- 1982 - "Marxist literary theory: Literature 'in
the final analysis'",
in Ryan, R & Van Zyl, S. (reds.)
An introduction to contemporary literary
theory,
Johannesburg: Ad Donker.

Prinsloo, Koos

- 1983 - "Breyten se eerst tronkbundel uit",
Beeld, 22 April 1983

Raidt, E.H.

- 1976 - Afrikaans en sy Europese verlede,
Kaapstad: Nasou.

Ryan, Rory

- 1982 - "Post-structuaralism: deconstructing
Derrida",
in Ryan, R. & Van Zyl, S. (reds.),
An introduction to contemporary literary
theory,
Johannesurg: Ad Donker.

Ryan, Michael

- 1982 - Marxism and deconstruction,
Baltimore: Johns Hopkins University
Press.

Said, Edward

- 1975 - Beginnings: intention and method,
New York: Basic.

Saussure, Ferdinand de

- 1960 - Course in General Linguistics,
Londen: Peter Owen.

Schabort, Johan

- 1987 - Onderhoud met Karin Steyn,
Insig, September 1987

Schlemmer, Lawrence

- 1986 - "In search of social equality",
in Jacobs, Gideon (red.),
South Africa - the road ahead,
Johannesburg: Jonathan Ball.

Schmidt, Julian F.

- 1985 - "Die Hertzogprys - anders as ander pryse
heilig",
Stet 3:2.

Scholes, Robert

- 1974 - Structuralism in literature,
New Haven; Yale University Press.
- 1985 - Textual power,
New Haven: Yale University Press.

Scholtz, J. du P.

- 1981 - Taalhistoriese opstelle,
Kaapstad: Tafelberg.

Scholtz, Merwe

- 1985 - "Lewendood vergelyk met min",
Die Burger, 1 Augustus 1985.

Slabbert, Frederik van Zyl

- 1986 - "Alternative political models",
in Jacobs, Gideon (red.),
South Africa - the road ahead,
Johannesburg: Jonathan Ball.

South African Institute of Race Relations

- 1978 - South Africa in travail. The
disturbances of 1976/77,
Johannesburg: South African Institute of
Race Relations.

Spivak, Gayatri Chakravorty

- 1976 - "Translator's preface",
in Derrida, Jacques, Of Grammatology,
Baltimore: Johns Hopkins University
Press.

Steyn, J.C.

- 1987 - "Afrikanernasionalisme en Afrikaans",
in Du Plessis, Hans en Du Plessis, Theo
(reds.),
Afrikaans en taalpolitiek: 15 opstelle,
Pretoria: HAUM.
- 1980 - Tuiste in eie taal,
Kaapstad: Tafelberg.

Strydom, Flip

- 1987 - "Die onderrig van Afrikaans in 'n geïdeologiseerde situasie", in Du Plessis, Hans en Du Plessis, Theo (reds.), Afrikaans en taalpolitiek: 15 opstelle, Pretoria: HAUM.

Suleiman, S & Crosman, I

- 1980 - The reader in the text, Cambridge: Cambridge University Press.

Swart, Marius

- 1987 - Ons voortbestaan - die kultuurstrewe van die Afrikaner, Pretoria: Oranjewerkers Promosies.

Terre'Blanche, Eugène

- 1986 - Toespraak gelewer op AWB-vergadering te Welkom. (Transkripsie van bandopname).

Thompson, Leonard, en Prior, Andrew

- 1982 - South African politics, Kaapstad: David Phillip.

Uys, Pieter-Dirk (samest.)

- 1987 - P.W. Botha in his own words, Middlesex: Penguin.

Van der Merwe, A.M.M.

- 1975 - Paradoks as poësie: 'n ondersoek na enkele aspekte van die poësie van Breyten Breytenbach, Ongepubliseerde PhD-verhandeling: Universiteit Rhodes.

Van der Ross, R.E.

- 1979 - Myths and attitudes,
Kaapstad: Tafelberg.

Van Rensburg, M.C.J.

- 1987 - "Voorwoord", in Du Plessis, Hans en
Du Plessis, Theo (reds.),
Afrikaans en taalpolitiek: 15 opstelle,
Pretoria: HAUM.

Viljoen, Gerrit

- 1978 - Ideaal en werklikheid: Rekenskap deur 'n
Afrikaner,
Kaapstad: Tafelberg.

Viljoen, Hein

- 1985 - "Lewendood - die ongedanste dans",
Die Transvaler, 22 Augustus 1985.

Webster, David

- 1987 - "Repression and the state of emergency",
in Moss, Glenn en Obery, Ingrid, (reds.),
South African review 4,
Johannesburg: Ravan.

Wellek, R & Warren, A

- 1976 - Theory of literature,
Middlesex: Penguin.

Willemsse Hein

- 1985 - "Ter wille van oorlewing", Stet 3:2.

Young, Robert (red.)

- 1981 - Untying the text,
Boston: Routledge & Kegan Paul.